

De wapenfabriek van Petrus Stevens

Eddy de Beaumont

Afb. 1 Petrus Stevens (1800-1863). Privécollectie.

De Maastrichtse wapenindustrie in de negentiende eeuw richtte zich op de productie van, en handel in, draagbare wapens en wapenonderdelen. Het betrof zowel vuur- als blanke wapens voor militair gebruik, zoals geweren, pistolen, revolvers, bajonetten, sabels en messen. De ondernemer Petrus Stevens (1800-1863) speelde hierbij een belangrijke rol (afb. 1). Hoe slaagde Stevens, die van origine houthandelaar was, erin een wapenfabriek op te bouwen die ook internationaal aanzien genoot? En dat nog wel in een periode van ingrijpende (inter)nationale politieke turbulentie, technologische ontwikkelingen en verschuivende marktomstandigheden. Een tweede vraag die zich aandient, is in hoeverre Stevens door het depar-

tement van Oorlog werd gefaciliteerd? Want sinds de tijd van de Republiek der Verenigde Nederlanden wilde de legerleiding wel een wapenfabriek op eigen bodem, maar dan liefst binnen, in wat we tegenwoordig noemen, de Vesting Holland, in plaats van in een stad met een perifere ligging, zoals Maastricht.

Oude roem herleeft

Onder het kopje 'De Wapen-Industrie te Maastricht' richtte een zekere N. zich in 1879 tot de lezers van *De Maasgouw*. Iedere Maastrichtenaar, zo opent de auteur zijn bijdrage, wist tot welk een aanzienlijke hoogte de heren Stevens de wapenfabricage in die stad hadden gebracht. Onze geweren konden zich met de beste buitenlandse meten. Zover hij wist had de Maastrichtse industrieel Petrus Regout (1801-1878) die tak van nijverheid voor het eerst ingevoerd, maar nu had hij bewijzen gevonden dat die bedrijvigheid slechts een roem was die herleeft. Daarbij verwees hij naar het *Algemeen Kunstwoordenboek der Wetenschappen* geschreven door de Duitser Johan Hübner en in 1734 vertaald door A.H. Westerhovius. Hierin worden Maastricht, Sedan, Luik en Suhl vermeld als fabrieksteden met leveranciers die hele regimenten van wapens konden voorzien. N. riep de lezer op om hem meer informatie te verschaffen.¹ Ruim een kwart eeuw later refereerde Eversen aan die oproep van N. In notariële archieven had hij contracten gevonden uit 1740 en 1741 van aankopen door regimenten bij de Maastrichtse geweermaker Godefroid Corbeau. Deze in het Frans opgestelde stukken waren volgens hem voor de geschiedenis van de wapenindustrie zo belangrijk dat hij ze integraal overnam.²

In de Staatse tijd waren veel regimenten eigendom van particulieren en was het gebruikelijk de aankoop van materieel notarieel te

1 N, 'De Wapen-Industrie te Maastricht', in: *De Maasgouw*, 1 (1879), nr. 8, 32.

2 J.M.H. Eversen, 'Enkele bijzonderheden over de wapenindustrie in de XIIIe eeuw te Maastricht', in: *De Maasgouw*, 27 (1905), nr. 5, 37-40 en 44-45.

bekrachten.³ Een in 1687 in het Nederlands opgestelde akte van de Maastrichtse notaris Wilhelmus Mangartz is daar een vroeg voorbeeld van. Deze akte bevestigde de aankoop door Johan van Emmerich, kapitein in het regiment van overste Fagel, bij meester Jan Crans, borger ende sloetmaker, van 60 snaphaenen en 240 musquetten voor tien guldens en twaalf stuivers Maastrichts het stuk.⁴

Ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden steunde de verdediging van het land op een staand beroepsleger onder leiding van de Staten-Generaal, waarbij het dagelijks bestuur berustte bij de Raad van State. Naast de regimenten kochten ook de Raad van State en de afzonderlijke gewesten wapens aan; ook zonder notariële tussenkomst. Zo sloten de Staten van Holland en West-Friesland ter aanvulling van de magazijnen in 1739 een contract met de Maastrichtse geweermakers François De La Haye en Godefroid Corbeau voor de levering van vijftienduizend geweren à acht gulden per stuk. Door de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) nam de legersterkte en dus ook de behoefte aan wapens toe. Om daarin te voorzien kregen De La Haye en Corbeau in 1745 van de Staten van Holland opnieuw een order voor tienduizend stuks.⁵ Dat waren behoorlijke aantallen. Daarnaast werden er ook in Luik en in Duitse staten wapens aangekocht. Het Staatse leger telde in 1745 ongeveer 43.500 man, waaronder 37.700 man infanterie.⁶

Het vuursteengeweer: samenstelling, gebruik en productie

Of een geweer nu snaphaan, musket of anderszins genoemd werd, het waren allemaal vuursteengeweren. Hoewel een geweer veel verschillende onderdelen had, bestond het op hoofdlijnen uit het slot, het ladenhout en de loop (afb. 2).⁷ We concentreren ons hier op het infanteriegeweer; het belangrijkste massaal geproduceerde wapen dat in de bewapening van de krijgsmacht een bijzondere plaats innam en nog steeds inneemt. De loop van een infanteriegeweer was glad uitgeboord en rustte op het voorste gedeelte van het ladenhout waarin ook het slot met de haan en de vuursteen was gemonteerd. Het achterste gedeelte van het ladenhout vormde de kolf waarmee het geweer op de schouder werd gezet.

De soldaat had een papieren huls met daarin een bolvormige loden kogel en buskruit. Hij spande de haan, opende de kruitpan door het pandeksel naar voren te draaien en scheurde met zijn tanden de papieren huls kapot. Vervolgens deed hij een beetje kruit in de kruitpan, sloot het pandeksel en deponeerde de rest van het kruit in de loop. Hierna dreef hij de kogel en het restant van het papier met de laadstok in de loop. De papierprop beschermde de kogel tegen beschadiging en voorkwam dat die naar buiten rolde als de loop naar beneden wees. Voor het vuren trok de soldaat de haan verder naar zich toe en bij een lichte druk op de trekker sloeg de in het bekken van de haan geplaatste vuursteen tegen het vlak van het gesloten pandeksel en schraapte erlangs, waar-

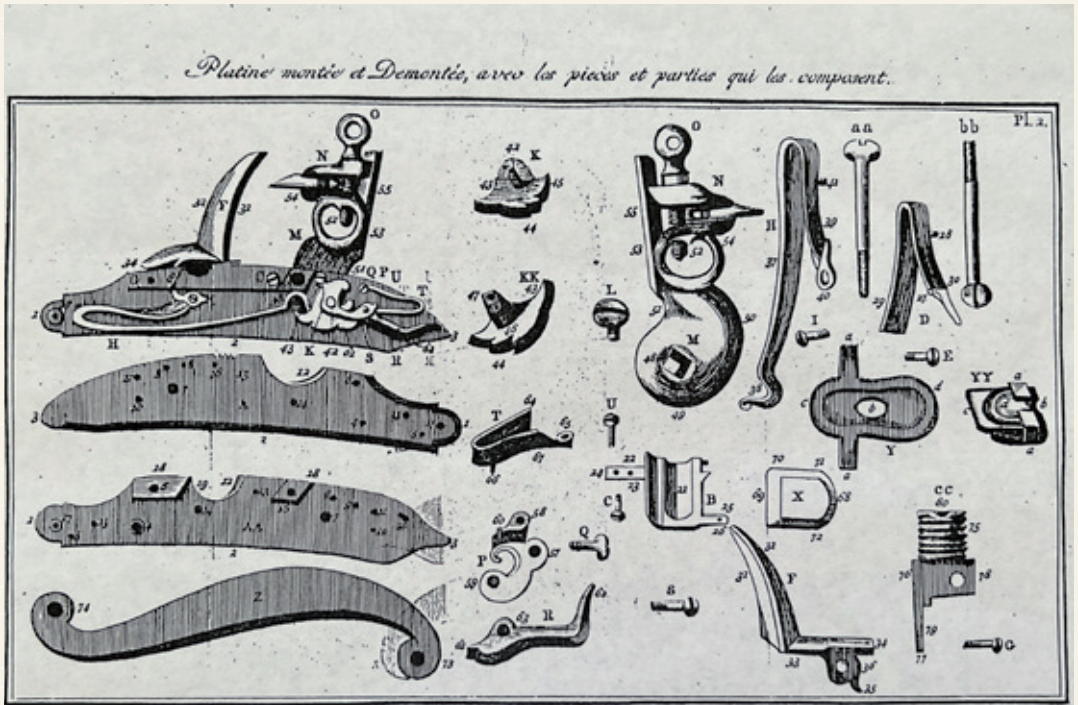
3 Over stelsels van legervorming en vreemde krijgsmacht zie: H. Amersfoort, *Koning en Kanton. De Nederlandse staat en het einde van de Zwitserse krijgsmacht hier te lande 1814-1829*, ('s-Gravenhage 1988).

4 Akte notaris Mangartz, 2 dec. 1687, Historisch Centrum Limburg (hierna HCL), Notarissen ter standplaats Maastricht, 1544-1905, inv. nr. 1667c.

5 Nationaal Archief Den Haag (hierna NA), Staten van Holland na 1572/Gecommitteerde Raden, inv. nrs. 3089 en 3095.

6 H.L. Zwitzer, *De militie van den Staat*, (Amsterdam 1991), bijlage 1, 176.

7 Voor wapentechnologische ontwikkelingen zie bijvoorbeeld: J.R. v.d. Neut, *Buskruit, Roermaker en Schutter*, (Deventer 1981); J. Lenselink, *Vuurwapens van 1840 tot heden*, (Fibula-Van Dishoeck 1975); Jaroslav Lugs, *Handfeuerwaffen, Systematische Überblick über die Handfeuerwaffen und ihre Gewichte*, 2dln, (Berlin 1962).

Afb. 2 Tekening van onderdelen van een vuursteenslot uit C.A. Geisweit van der Netten, *Onderricht wegens het Schiet- en Zijdgeweer; ten dienste der Koninklijke Hollandsche Troepen*, Amsterdam 1808.

door het pandeksel openging en er een vonkenregen ontstond die het kruut in de pan deed ontvlammen. Via een klein gaatje, het zundgat, sloeg het vuur over naar de kruutlading in de loop en ging het schot af.

Een geweer was een hightech product. De geweermakerij kenmerkte zich door handenarbeid met een beperkte mechanisatie. Omdat er sprake was van hooggekwalificeerde, gespecialiseerde arbeid werd het werk verdeeld op basis van de betrokken ambachten. Dit gold met name voor lopensmeden, lopengarniseurs (zij die de ruwe lopen bewerkten), ladenmakers (bewerkers van het houtwerk) en slotenmakers. Een belangrijk bedrijfsonderdeel was de watermolen, waar waterkracht zorgde voor aandrijving van machines. Omdat in die molens hoofdzakelijk lopen werden geproduceerd, werden ze ook wel 'lopusines' genoemd. Arbeid waarvoor geen waterkracht noodzakelijk was, werd gewoonlijk verricht door thuiswerkers. Waren alle onderdelen geproduceerd, dan werd het wapen door zogeheten 'opstellers' samengesteld. Dat laatste deden bijvoorbeeld De La Haye en Corbeau. Zij importeerden diverse onderdelen, waaronder lopen uit Luik, bewerkten die en zetten ze vervolgens in een assemblagewerkplaats tot een geweer in elkaar. Het waren dus meer aannemers en assembleurs dan fabrikanten die alle onderdelen van een geweer zelf maakten.⁸

De rol van Maastricht als productiecentrum van geweren werd echter gaandeweg minder. Omdat aanvoerlijnen van wapens uit het buitenland in oorlogstijd gemakkelijk konden worden afgesneden, werd er met steun van de legerleiding in 1759 in Culemborg een geweerfabriek opgericht waar de wapenproductie rond een watermolen was gecentraliseerd.⁹

Deze fabriek bleef tot in 1812 in werking, waarna ze werd ontmanteld. Na de totstandkoming van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in 1815 laaide de discussie over het hebben van een geweerfabriek op eigen bodem weer op. Om te voorkomen dat die in oorlogstijd snel door de vijand kon worden overrompeld, moest deze, net als in de Staatse tijd, gevestigd worden in de boezem van het Rijk; dus binnen de Vesting Holland. Voorlopig was het departement van Oorlog evenwel tevreden met de plaats en wijze waarop wapens werden aangekocht, namelijk in Luik, dat immers toen nog binnen het Verenigd Koninkrijk lag.

De inspectie der draagbare wapenen, een orgaan van de artillerie ressorterend onder het departement van Oorlog, was verantwoordelijk voor de aankoop en de kwaliteit van de wapens. Hierbij verrichtte ze ook diensten voor andere departementen, zoals Koloniën en Marine. In opdracht van een departement sloot de inspecteur met een aannemer een contract voor het leveren van wapens en/of verwisselstukken (wapenonderdelen). Vervolgens stuurde hij een keuringscommissie aan, bestaande uit officieren en wapencontroleurs, die toezag dat deze wapens en wapenonderdelen uit deugdelijke materialen en conform de specificaties werden geproduceerd. Wilde een aannemer complete wapens leveren, dan moest hij over verschillende klassen van werklieden beschikken die in de juiste verhouding tot elkaar stonden. De uitzondering daargelaten betaalde de aannemer zijn werklieden op basis van stukloon voor het leveren van producten of diensten. Net als Frankrijk stond Nederland aannemers een brutowinstmarge toe van twintig procent op de kostprijs van een wapen, die

8 Zie ook: Régis de la Haye, 'Zes generaties geweermakers De La Haye', in: *Limburgs Tijdschrift voor genealogie* 1984-1986.

9 Voor de oprichting van die fabriek, en het vervolg, zie: Eddy de Beaumont, *De aanschaf van infanteriegeweren, 1750-1850. Een studie over defensieaanschafprocessen*, proefschrift Universiteit van Amsterdam 2021.

de som was van de kosten van materialen en arbeid. Op verwisselstukken was deze bruto-winstmarge doorgaans vijftien procent. De winstmarge moest het verlies op de inkoop dekken van grondstoffen die niet door de keuring kwamen, alsmede de kosten van de organisatie van de productie, zoals voorfinanciering, administratie en transport.

Door de Belgische opstand van 1830 kwam er abrupt een einde aan de leveranties uit Luik. Dat was aanleiding voor optimisten en patriotten zichzelf bij de koning aan te bevelen voor de oprichting van een geweerfabriek. Dat deed in 1834 ook Petrus Regout. Omdat de inspecteur der draagbare wapenen op dat moment in Suhl (Pruisen) was gevestigd, waar wapens voor Nederland werden geproduceerd, werd kapitein Antoni Frederik Brade (1794-1869) door het departement opgedragen hierover te adviseren (afb. 3). Brade maakte deel uit van het garnizoen in Maastricht en was met de productie van wapens goed bekend. Van juni 1816 tot medio november 1821 werkte hij bij de inspectie in Luik en voordat hij in 1822 naar zijn korps in Maastricht terugkeerde was hij opzichter van de geweerwinkel in Delft; een werkplaats van het departement van Oorlog. Daar werden wapens gerepareerd, op bescheiden schaal onderdelen en soms complete wapens geproduceerd, en ook officieren van wapening en geweermakers voor de legerkorpsen opgeleid. In 1825 en 1826 had Brade op last van het departement een grote wapenschouw bij de troepen en de magazijnen uitgevoerd in de zuidelijke provincies van het Verenigd Koninkrijk. Daarnaast had Brade een sterke wetenschappelijke belangstelling. In de jaren 1820 was hij lid van de *Société des Amis des sciences, lettres et arts*, een Maastrichtse sociëteit van intellectuelen.¹⁰

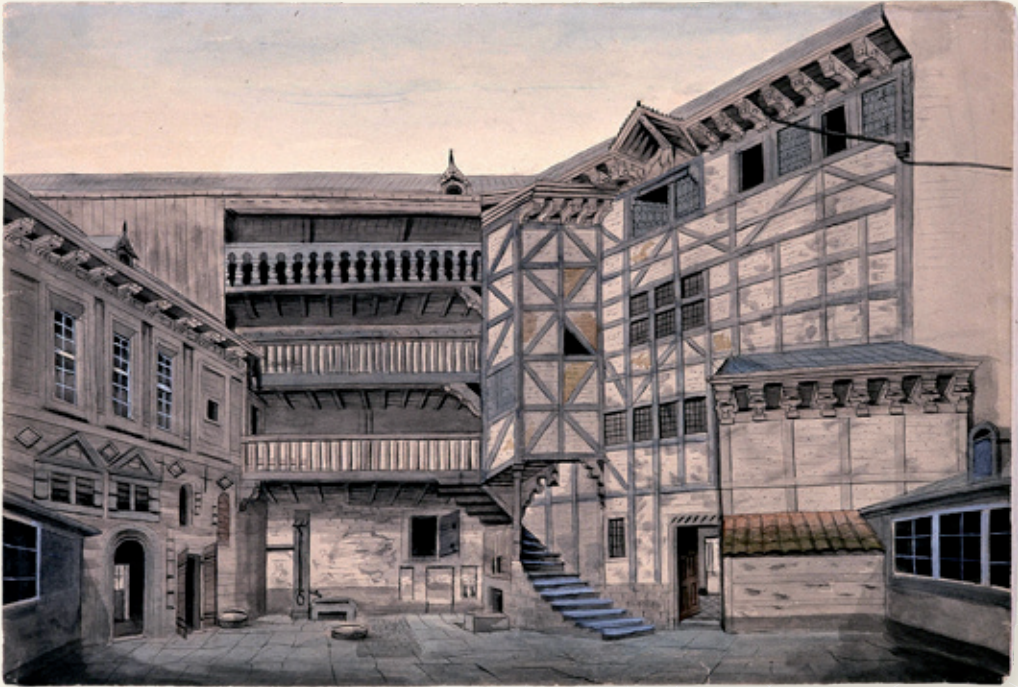
Afb. 3 Antoni Frederik Brade (1794-1869).
Bron: Nederlands Artillerie Museum.

Brade stamde uit een familie van beroeps-militairen en was sinds 1830 gehuwd met Loretta barones de Goër de Herve, wier vader lid was van de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

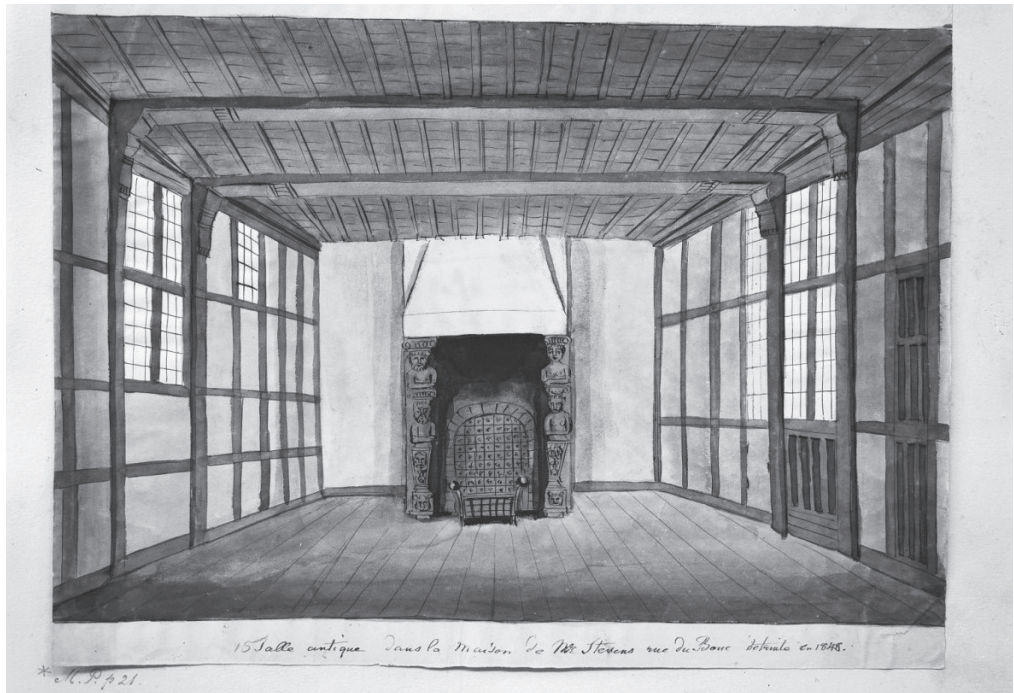
Brade was een officier die voor zijn mening uitkwam. De omstandigheid dat Regout geen kennis van de wapenfabricage had en hij het bestuur van de fabriek aan een ander moest overlaten, beviel hem niet. Bovendien liet de decentrale en zo dicht bij België gelegen positie van de stad het niet toe daar onder de gegeven omstandigheden een geweerfabriek op te richten. Het departement nam de overwegingen van Brade over en wees het aanbod van Regout af.¹¹ De verhouding met België versterkte dus de al bestaande afkeer tegen de vestiging van een wapenfabriek aan de grenzen van het Rijk. Toch slaagde Petrus Stevens erin zo'n fabriek in Maastricht op te richten die wapens leverde aan het Rijk.

10 Ingrid M.H. Evers, 'Op en neergang van een geleerd genootschap te Maastricht, De Société des Amis des sciences, lettres et arts, 1822- ca 1855', in: Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg 129 (1991), 183.

11 Zie voor deze beslissing, en het vervolg: Eddy de Beaumont, 'De geweerfabriek van Petrus Regout (1842-1843): Een kortstondig avontuur', in: SHCL Jaarboek 2022, 31-55.

Afb. 4 Ingekleurde tekening van Philippe van Gulpen met de binnenplaats van het huis van P. Stevens aan de Bokstraat in Maastricht. Het pand werd omstreeks 1850 gesloopt voor de aanleg van het Kanaal Luik-Maastricht. De westzijde heet thans Kesselskade/Van Hasselkade. Historisch Centrum Limburg, Collectie van der Noordaa, inv.nr. 367.

Afb. 5 Philippe van Gulpen, *Salle antique dans la maison de Mr. Stevens rue du Bouc, detruite en 1848*. De panden van Petrus Stevens aan de Bokstraat zijn evenwel pas later gesloopt. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed Amersfoort document 33.434

De eerste stappen van Stevens in de wapenhandel

Als gevolg van de Belgische opstand viel aanvankelijk de Luikse aankoopmarkt weg voor het Rijk, maar al snel werd er weer via handelaren wapentuig voor de Nederlandse krijgsmacht uit Luik betrokken. Een van die handelaren was Petrus Stevens. Wie was Petrus Stevens? Sinds zijn geboorte op 28 februari 1800 woonde Stevens op de Bokstraat in Maastricht (afb. 4 en 5). Zijn vader was koopman in hout en toen die in 1819 overleed, trad Petrus in zijn voetspoor. Eind 1830 diende hij als sergeant in de stedelijke schutterij.¹² In 1831 trouwde Petrus Stevens

met Maria Bonjour, dochter van de eigenaar van het Hotel du Casque op het Vrijthof (afb. 6 en 7).¹³ Hoe Stevens in de wapenindustrie terecht kwam, is niet in detail bekend. Mogelijk leverde hij, als houthandelaar, ladhouten aan wapenfabrikanten in Luik en kwam hij zo met de branche in contact. Vast staat dat hij in Luik geweren liet produceren voor de in februari 1836 ingestelde Commissie ter herziening van de wapens der cavalerie. Dat hij hierbij optrad als aannemer kwam omdat het departement na de Belgische opstand niet meer rechtstreeks bij Luikse aannemers inkoopte.¹⁴ Zijn contactpersoon was de bovenvermelde kapitein Brade

¹² HCL, Opperbevelhebber der vesting Maastricht, inv. nr. 26.

¹³ Zie voor een genealogie Stevens: *De Limburgse Leeuw*, 7 (1958), nr. 2 nov.-dec.

¹⁴ Zie voor Limburg in de jaren 1830: A.M.J.A. Berkvens, 'Staatkundige geschiedenis van 'Limburg' 1794-1867', in: *Ars Aequi*, december 2008; Jeroen Koch, *Koning Willem I 1772-1843*, (Amsterdam 2013), 481-537.

Afb. 6 en 7 Petrus Stevens en zijn echtgenote Maria Josephina Bonjour (1806-1876). Privécollectie.

die in oktober 1836 werd benoemd tot inspecteur der draagbare wapenen en die daarmee ook de belangrijkste adviseur werd van het departement van Oorlog op dit gebied. Dat Stevens door ziekte onder zijn werklieden de afgesproken levertijd niet nakwam, was in 1837 voor Brade geen beletsel ten behoeve van het ministerie van Koloniën met Stevens een contract te sluiten voor de levering van ladenhouten voor geweren.¹⁵ Sedertdien leverde Stevens geregeld verwisselstukken en andere benodigdheden voor de Nederlandse krijgsmacht. Orders voor zesduizend trekkerplaten en zeshonderd schroevendraaiers respectievelijk voor Oorlog

en Koloniën zijn daar voorbeelden van.¹⁶

De ambities van Stevens reikten verder dan handel alleen. In 1837 wilde hij in Maastricht een proefbank voor het testen van lopen en een assemblagewerkplaats voor geweren vestigen, waarover hij zich door de wapenfabrikant G. Lhoest & Cie uit Luik liet informeren. Omdat de geweermakerij in Nederland niet inheems was, moest hij daarvoor Luikse werklieden aantrekken. Hoewel daar ronselaars voor konden worden ingehuurd, was dat geen vanzelfsprekendheid. Vaklui waren schaars en thuiswerkers lieten zich moeilijk verleiden elders te gaan werken. Bovendien stelde

15 NA, Inventaris van het archief van de Wapencommissie, (1835) 1836-1839, inv. nr. 4. Contract nr. 1355, NA, Chefs der Artillerie, inv. nr. 481.

16 Brievenboek 10 okt. 1837, 30 maart 1838, NA, Ministerie van Defensie: Artillerie-Inrichtingen, 1813-1941 (1942-1972) (hierna AI), inv. nr. 23.

Nederland hoge eisen aan de keuring van geproduceerde wapens en wapenonderdelen. Omdat zij daardoor een financieel risico liepen als hun werk werd afgekeurd, schrok dit werklieden af. Zij die zich in Maastricht wilden vestigen eisten veelal handgelden, vergoeding van verhuiskosten, onderdak en een hoger loon dan ze in Luik konden verdienen. Daar kwam bij dat de gewermakerij een zeer conjunctuurgevoelige bedrijfstak was. Was er in Luik onvoldoende werk, dan trokken werklieden weg. Was later weer voldoende emplot, dan keerden velen weer terug. Hierdoor bleef het voor een aannemer altijd moeilijk werklieden aan zich te binden.

Om orders van het Rijk te krijgen, moest Stevens de concurrentie uit het buitenland het hoofd bieden. Daarbij waren de factoren kwaliteit, prijs en levertijd leidend. Bij zijn poging in 1837 kon Stevens prijstechnisch niet wedijveren met de firma Spangenberg uit Suhl en daardoor kreeg zijn opzet geen vervolg. Toch had de exercitie met Lhoest waarde. Want doordat Stevens met Brade overlegde over de haalbaarheid van zijn plannen en daarbij openheid van zaken gaf, droeg dit bij tot het opbouwen van een goede relatie met de inspectie.¹⁷ Eenzelfde goede relatie had Stevens ook met Guillaume Lhoest. Lhoest was een van de vele Luikse ondernemers die op een of andere wijze in de wapenindustrie actief waren. Als wapenfabrikant was Lhoest vermoedelijk weinig succesvol, want eind maart 1841 vestigde hij zich als fabrikant van behangpapier in Maastricht en was hij woonachtig bij Stevens op de Bokstaat. In 1850 was hij medeoprichter van de papierfabriek Lhoest-Weustenraad & Cie,

aan het Bassin in Maastricht, waaruit in 1875 de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek NV voortkwam.¹⁸

De rol van Stevens bij de transformatie van vuursteen- naar percussiewapens

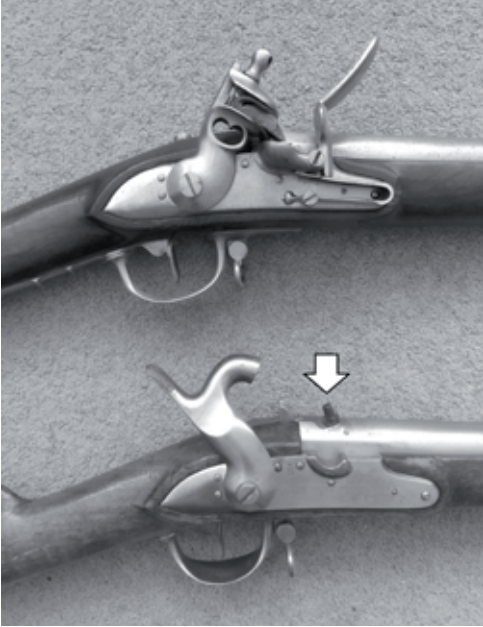
Rond 1840 maakten militaire vuursteenwapens als gevolg van nieuwe technologische ontwikkelingen plaats voor percussiewapens, ook slagwapens genoemd. Hierbij werden het buskruit en de vuursteen als ontstekingsmechanisme voor het buskruit in de loop, als drijfvlading voor de kogel, vervangen door een percussiekapje (slaghoedje) met daarin een explosief goedge dat door de klap van een slaghaan tot explosie werd gebracht (afb. 8). Via het slagschoorsteentje waarop het percussiekapje rustte, werd de drijfvlading ontstoken. Deze wapens konden bij alle weersgesteldheden worden gebruikt en werden niet, zoals het vuursteengeweer, bij hevige regen onbruikbaar. De snelste en goedkoopste manier voor het Rijk om bij deze nieuwe ontwikkeling aan te sluiten, was door de bestaande vuursteenwapens naar het slagstelsel om te laten bouwen. Daarvoor sloot het departement van Oorlog in juni 1842 een contract met Petrus Regout.¹⁹

Eind 1842 wilde Brade, inmiddels luitenant-kolonel, met Regout ook een meerjarig contract sluiten voor het leveren van door de inspectie goedgekeurde verwisselstukken, kalibermaten en gereedschappen aan de legerkorpsen. Dat wilde Regout niet. Stevens had deze grossiersfunctie wel graag op zich willen nemen, maar tot een overeenkomst kwam het niet; onder meer omdat Koloniën weigerde

17 Lhoest aan Stevens, 5 sept. 1837, Stevens aan Brade, 6 sept. 1837, HCL, Inventaris van de archieven der Domeinadministraties binnen het Departement van de Nedermaas en de Provincie Limburg, 1795-1863 (Maastricht 1960), inv. nr. 1784.

18 Voor een genealogie Lhoest zie: *Nederlands Patriciaat*, 53, 151.

19 Zie over de verwickelingen rond Regout: De Beaumont, 'De geweerfabriek van Petrus Regout 1842-1843' (zie noot 11).

Afb. 8 Het Nederlands infanteriegeweer voor en na de transformatie van vuursteen in percussie. De pijl wijst naar het schoorsteentje waarop het slaghoedje werd geplaatst. Foto van de auteur.

hem exclusiviteit te verlenen. Toch kreeg Stevens diverse orders, onder andere van de keuringscommissie, die hij al van diverse benodigdheden voorzag, zoals kolen, kolenmanden, zeep, handdoeken, zeemleren handschoenen, olie en oliekwastjes.²⁰

Het contract met Regout werd al snel ontbonden. In mei 1843 besloot de koning de transformatie van de vuursteenwapens tot slagwapens vanaf 1 juni eerst gedeeltelijk en daarna zo spoedig mogelijk geheel voor rekening van het Rijk voort te zetten. Luitenant K.C. Ewijk,

hoofd van de keuringscommissie in Maastricht, opperde daarvoor vertrekken van Stevens in huur te nemen en niet de werkplaatsen van Regout. Hij vond geen gehoor. Het Rijk huurde de werkplaatsen van Regout. In militaire kring werden deze de geweermakerswerkplaatsen genoemd.

Stevens kon zijn functie als leverancier van het departement wel uitbreiden. Dat ging echter niet zonder slag of stoot. In oktober 1843 kreeg hij problemen met het leveren van ladhouten. Hij reisde naar Duitsland waar deze het best te verkrijgen waren, maar keerde onverrichter zake terug. De benodigde aantallen bestemd voor het jaar 1845 konden onmogelijk worden geleverd. Dat kwam omdat ladhouten voor de Nederlandse krijgsmacht van notenbomenhout moesten zijn waarvan de bomen minimaal drie jaar tevoren waren gekapt en de stukken liefst twee jaar bij de aannemer op magazijn hadden gelegen om te drogen. Als hieraan niet was voldaan bestond het risico dat het hout na de verwerking onmiddellijk kromtrok. Ewijk had dat eerder zelf ondervonden toen in de magazijnen van Regout ladhouten waren aangetroffen die, hoewel ze het Luikse controlemerk droegen, volgens hem onmogelijk door de daar gevestigde Nederlandse keuringscommissie goedgekeurd konden zijn.²¹ Fraude moest dus worden tegengegaan. Omdat ook diverse Duitse staten in die tijd overschakelden van beuken- naar notenbomenhout werd het leveren van de gewenste ladhouten steeds moeilijker.

Stevens wilde wel natte ladhouten aanbieden, maar inmiddels was er een technologie

20 Brade aan Oorlog, 14 nov. 1842 nr. 455, Brade aan Ewijk, 10 dec. 1842 nr. 489, NA, AI, inv. nr. 28. NA, Inventaris van het archief van het Ministerie van Oorlog: Openbaar Verbaalarchief en Gedeponeerde archieven, (1811) 1813-1945 (1952) (hierna Oorlog), inv. nr. 13904, 1488b. Ewijk aan Stevens, 16 dec. 1842 nr. 181, NA, AI, inv. nr. 45. Brade aan Ewijk, 22 maart 1843 nr. 92. Ewijk aan Stevens, 30 mei 1843 nr. 136, NA, AI, inv. nrs. 29 en 45.

21 Ewijk aan keuringscommissie Luik, 1 maart 1843 nr. 27, NA, AI, inv. nr. 45.

ontwikkeld waarbij hout met behulp van stoom kon worden uitgeloozd, waardoor het niet meer nodig was het jaren te laten drogen. In Frankrijk en België werd dit procedé al toegepast.²² Zou het Rijk ertoe overgaan in Delft zelf een ruimte voor uitloging in te richten en het nieuwe procedé gaan toepassen, zou dat nadelig voor Stevens zijn, want dan verloor hij handel. Samen met Ewijk reisde hij naar Luik om zich ervan te vergewissen of daar, of elders droog hout was te krijgen. Dat bleek niet het geval te zijn. Stevens stelde daarop voor om in zijn pand aan de St. Antoniusstraat vertrekken voor uitloging in te richten op voorwaarde dat hij dan ook de ladenhouten mocht leveren.²³

Goede ladenhouten werd in korte tijd steeds schaarser, omdat ook Engeland op het continent ladenhouten ging opkopen. In die krappe markt bood omstreeks 1843 alleen de Luikse wapenfabrikant Philippe Joseph Malherbe (1778-1849) ladenhouten aan.²⁴ Het waren er te weinig echter om de behoefte te dekken. Bovendien hadden ze niet de juiste kleur en kleine kwasten, waardoor ze niet aan de kwaliteitseisen voldeden. Wilde Stevens orders krijgen, moest hij competitief zijn en dus investeren in zowel het inrichten van productieruimte als in personeel. Stevens wenste, meldde Brade aan het departement, daarom een voorlopige machtiging voor aankoop van hout en eiste dat de uitloging in Maastricht zou plaatsvinden. Stevens zou daarvoor iemand aantrekken die met deze techniek ervaring had opgedaan bij de Belgische Rijks

geweerfabriek in Luik. Brade vond de voorwaarden en prijzen voor de verschillende typen ladenhouten die Stevens beloofde, acceptabel en steunde het voorstel van Stevens ook omdat ladenhouten in Nederland niet eerder door stoom waren uitgeloozd. De door Stevens voorgestelde inrichting bood de gelegenheid ervaring op te doen, die nuttig zou zijn als het Rijk zelf hiertoe zou willen overgaan.²⁵

De voor het uitloggen benodigde stoomketel moest uit Luik komen, maar kon door de lage waterstand in de Maas pas eind maart 1844 worden geleverd. Nadat hij eerst nog van luitenant K.A. Ernst – die Ewijk als opzichter van de geweermakerswerkplaatsen was opgevolgd – een standje kreeg omdat de ladenhouten niet met zorg werden behandeld, kon Stevens beginnen. Het uitloggen verliep voorspoedig.²⁶ In oktober 1845 kreeg Stevens voor de dienst van 1846 en 1847 een order voor 12.600 ladenhouten bestemd voor de magazijnen in Delft, Gorinchem en Maastricht met een waarde van 19.485 gulden.²⁷ Daarmee was de begrote behoefte van het departement aan ladenhouten voor die jaren gedekt. Om meer gevoel te krijgen bij de geldwaarde van deze order, kan deze worden afgezet tegen het inkomen van een ladenmaker eerste klas die in 1846 bij de geweerwinkel in Delft een vaste jaarwedde genoot van 730 gulden.²⁸

Eerst werden voornamelijk ongebruikte infanteriegeweren uit de magazijnen getransformeerd in de geweermakerswerkplaatsen. Naarmate er meer gebruikte wapens werden

22 Ewijk aan Brade, 19 okt. 1843 nr. 366, NA, Al, inv. nr. 45.

23 Brade aan Ewijk, 23 okt. 1843 nr. 565, Ewijk aan Brade, 29 okt. 1843 nr. 376, 10 nov. 1843 nr. 392, NA, Al, inv. nrs. 30 en 45.

24 Malherbe stamde uit een familie van wapenfabrikanten. Zie: Pierre Hanquet, *Notes concernant la famille Malherbe établie dans la vallée de la Vesdre*, Liège, 5 november 1955. Duitse versie: 'Aufzeichnungen über die Familie Malherbe im Tal der Vesdre', von Pierre Hanquet (übersetzt von Frau Ver Heest), in: *Sonderdruck aus Mitteilungen der Westdeutschen Gesellschaft für Familienkunde E.V.* Band XVII, Jahr 1956, Heft 2.

25 Brade aan Oorlog, 24 nov. 1843 nr. 631, NA, Al, inv. nr. 30.

26 Ernst aan Brade, 1 maart 1844 nr. 69 en 1 april 1844 nr. 99, Ernst aan Stevens, 23 april 1844 nr. 119, Ernst aan Brade, 1 mei 1844 nr. 126, NA, Al, inv. nr. 46.

27 Brade aan opzichter Maastricht, 4 okt. 1845 nr. 462, NA, Al, inv. nr. 30.

28 KB 10 april 1846 nr. 96, NA, Kabinet des Konings, Kabinet der Koningin, (1814) 1841-1897 (hierna KdK), inv. nr. 352.

omgebouwd, waaronder ook marinegeweren, moest er ook meer worden gerepareerd. Omdat de behoefte aan ladenmakers toenam, werden de van Regout gehuurde vertrekken te klein en besloot het Rijk nog enige werkplaatsen van Stevens in de St. Antoniusstraat te huren.²⁹ Behalve dat Stevens nu ook voor de marine verwisselstukken leverde, kreeg hij opdracht voor het leveren van de benodigde extra lopen-poleerbanken, die werden gebruikt om lopen inwendig glad te maken. Omdat de specificaties nog moesten worden opgesteld, kon de order voor de aanschaf eerst begin maart 1844 worden gegeven. Het duurde echter enige tijd voordat Stevens prijzen en levertijd kon noemen, en bovendien nam de productie van de poleerbanken daarna meer tijd in beslag dan verwacht. Hierdoor werden de banken pas in augustus 1845 geleverd.³⁰

Uitbreiding van de geweer-makerswerkplaatsen

Toen eind 1845 ernstige handelsgeschillen met België ontstonden, was dit voor het departement van Oorlog aanleiding verwisselstukken voor draagbare vuurwapens elders te gaan aanschaffen dan in Luik. De bestaande geweer-makerswerkplaatsen konden daar grotendeels in voorzien. De inspecteur der draagbare wapenen Brade verwachtte dat als de bestellingen in Luik ophielden, Luikse werklieden bereid waren zich in Maastricht te vestigen. Ondanks het feit dat de lonen in Maastricht hoger lagen, zouden de meeste verwisselstukken niet méér kosten dan wanneer ze in Luik werden geproduceerd. Want hoewel de Luikse aannemers hoge invoerrechten betaalden voor Zweeds

ijzer, dat via Amsterdam werd ingevoerd, maakten zij een aanzienlijke winst, die bij productie van verwisselstukken in Maastricht wegviel. Nader onderzoek door Brade en de opzichter van de geweer-makerswerkplaatsen Ernst wees uit dat in Maastricht ook complete wapens geproduceerd konden worden. Omdat in en buiten Maastricht veel watermolens waren en zo'n molen goedkoper was dan een stoommachine verwachtte Brade er een te kunnen kopen, of in huur te nemen voor de productie van lopen en laadstukken. Ook konden nog enige vertrekken extra van Stevens worden gehuurd.³¹ Met alle lichten op groen besloot de koning de geweer-makerswerkplaatsen per 1 mei 1846 uit te breiden zodat daar ook nieuwe vuurwapens met toebehoren geproduceerd konden worden.³²

Met deze uitbreiding van de geweer-makerswerkplaatsen nam de behoefte aan kolen, ijzer en staal toe. Een Koninklijk Besluit van 5 januari 1846 betreffende de in- en uitvoerrechten zorgde echter voor enige beroering. Dit was een vergeldingsmaatregel tegen de in sommige staten bestaande wetgeving op het gebied van in- en uitvoer, waarvan de koning vond dat hierdoor de handel en nijverheid in Nederland zeer werden benadeeld. Koning Willem II doelde daarbij vooral op België en nam het besluit om de invoer van steenkolen uit dat land extra te belasten.³³ Deze kostenverhogende maatregel voor de gebruikers van smidshaarden en stoommachines in Maastricht kwam boven op de plaatselijke belasting op steenkolen die de gemeente Maastricht sinds eind 1844 hief. Voor die laatste belasting had de opzichter van de geweer-makerswerkplaatsen

29 Ewijk aan Brade, 21 nov. 1843 nr. 405, NA, Al, inv. nr. 45; Brade aan Oorlog, 24 nov. 1843 nr. 633, NA, Al, inv. nr. 30. Inschrijving 25 okt. 1843 nr. 65B, NA, Oorlog, inv. nr. 13908, 1488.14. KB 1 dec. 1843 nr. 63, NA, KdK, inv. nr. 193.

30 Brade aan List, 4 dec. 1843 nr. 655, NA, Al, inv. nr. 30. Ernst aan Stevens, 28 mei 1844 nr. 148, NA, Al, inv. nr. 46. Brade aan Oorlog, 18 aug. 1845 nr. 402, NA, Al, inv. nr. 32.

31 Brade aan Ernst, 8 jan. 1846 nr. 3, Brade aan Oorlog, 20 jan. 1846 nr. 32 en 11 feb. 1846 nr. 73, NA, Al, inv. nr. 32.

32 KB 10 april 1846 nr. 97, NA, KdK, inv. nr. 352.

33 KB 5 jan. 1846 nr. 1, Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden 1846, 's-Gravenhage 1846.

de burgemeester begin 1845 om vrijstelling verzocht, maar dat was geweigerd.³⁴ Het jaar daarop bepaalde het departement van Oorlog dat het aan het departement was om bij het ministerie van Financiën om vrijstelling van invoerrechten te verzoeken voor goederen die ten behoeve van het Rijk werden ingevoerd en die niet in Nederland zelf geproduceerd konden worden.³⁵

In 1846 ondervond ook Regout de nadelen van het genoemde Koninklijk Besluit. Kolen konden weliswaar in het Roergebied of Engeland worden aangekocht, maar vanwege de hoge transportkosten maakte het qua kosten niet veel uit in vergelijking met de Belgische kolen. Omdat Regout voor de transformatie van geweren enkele van zijn werkplaatsen aan het Rijk verhuurde, inclusief het gebruik van een stoommachine, verzocht hij compensatie voor zijn gestegen kosten. Als dat geweigerd zou worden, dan wilde hij het huurcontract opzeggen. Sinds december 1844 was als gevolg van stedelijke en rijksbelastingen een mud kolen 44 cent duurder geworden. Omdat de stoommachine maandelijks zestig mud verbruikte, stelde Brade aan het departement voor om Regout hiervoor schadeloos te stellen. Aangezien de van Regout gehuurde werkplaatsen in slechte staat waren, had Brade het huurcontract graag willen beëindigen. Maar er was geen alternatief. Eerder had Stevens hiervoor wel een geschikt gebouw aangeboden, maar dat kwam niet in aanmerking omdat het vermoedelijk zou worden onteigend in verband met de aanleg van het kanaal van Luik naar

Maastricht.³⁶ De aanleg van het kanaal was een tegenvaller voor Stevens, die voor zichzelf weinig voordeel zag in de aanleg van het kanaal.³⁷ Bovendien zouden ten behoeve van de aanleg van het kanaal zijn huizen aan de Bokstraat moeten worden gesloopt. Het betrof de huizen Bokstraat 480 en 481, die Stevens per 1 mei 1845 voor 2.200 gulden per jaar aan het Rijk zou gaan verhuren; hetzelfde bedrag dat het Rijk voor huur aan Regout betaalde. In 1846 nam het Rijk wel meerdere vertrekken van Stevens in huur.³⁸ Brade werd namelijk van Delft naar Maastricht overgeplaatst en huurde voor zijn bureau van Stevens toch enige ruimten in diens pand Bokstraat 481.³⁹ De dreigende onteigening van het pand ging dus voorlopig niet door.

Stevens was zeker niet de enige leverancier aan de gewerkmakerswerkplaatsen. Er waren er meerdere, waaronder ook de Maastrichtse ondernemer Charles de Beaumont. In april 1846 bood deze ook staal aan voor een prijs van 56 gulden en 50 cent per honderd Nederlandse ponden. De order voor het lopende jaar was echter al aan Stevens vergeven. Omdat de prijs van De Beaumont vijftig cent onder die van Stevens lag, werd hij uitgenodigd bij een volgende aanbesteding mee te dingen.⁴⁰ Hij had geen succes. Stevens knoopte bovendien betrekkingen aan met Zweedse ijzerfabrikanten, hetgeen resulteerde in een order voor 9.000 pond ijzer. Zo werd Stevens een brede leverancier van goederen en diensten voor het departement, die naast ladenhouten en verwisselstukken nu ook ijzer en staal ging leveren.⁴¹

34 Opzichter aan burgemeester, 4 jan. 1845 nr. 4, Brade aan Oorlog, 11 okt. 1845 nr. 476, NA, Al, inv. nrs. 46 en 32.

35 Brade aan medewerkers, 24 jun. 1846 nr. 274, NA, Al, inv. nr. 33. Dit was een bevestiging van een bestaande praktijk.

36 Regout aan Oorlog, 25 april 1846, HCL, NV Kristal-, glas- en aardewerkfabrieken De Sphinx voorheen Petrus Regout & Co en voorgangers, inv. nr. 125. Brade aan Oorlog, 9 mei 1846 nr. 205, NA, Al, inv. nr. 33. Over dit kanaal zie: Wil Lem en Rob Kamps, *Het Kanaal van Luik naar Maastricht, Een vergeten kanaal*, (Maastricht 2009).

37 Stevens aan Van Sandberg, 27 aug. 1847, Memorie Stevens, 20 okt. 1847, NA, Inspecteurs Waterstaat vóór 1850, inv. nr. 1148.

38 NA, Oorlog, inv. nr. 13920, 1488.11.

39 Brade aan Oorlog, 18 april 1846 nr. 172, Brade aan Stevens, 22 mei 1846 nr. 224, NA, Al, inv. nr. 33.

40 Ernst aan Stevens, 19 maart 1846 nr. 60, Ernst aan De Beaumont, 6 april 1846, NA, Al, inv. nr. 47.

41 Brade aan Oorlog, 5 okt. 1846 nr. 416, Brade aan Stevens, 30 juli 1846 nr. 331, 5 okt. 1846 nr. 417, 12 oktober 1846 nr. 427, NA, Al, inv. nrs. 32 en 33.

Wel of geen geweerfabriek in Maastricht?

Tot de aankoop of huur van een watermolen door het Rijk kwam het niet. Begin 1848 was dat ook niet meer nodig toen het departement van Oorlog met goedkeuring van de koning besloot de eigen productie van draagbare wapens in Maastricht te stoppen. Opnieuw speelde de geografische ligging van de stad een rol in de besluitvorming. Vanwege het aantrekken van werklieden was de korte afstand tussen Maastricht en Luik voor de transformatie van de geweren van groot belang geweest, maar uiteindelijk vreesde Oorlog toch niet altijd op wapens uit die plaats te kunnen rekenen.⁴² Daarmee kreeg de vrees voor een wapenfabriek aan de grenzen van het Rijk weer de bovenhand.

Wanneer Brade van deze verandering van departementaal beleid kennisnam, is niet bekend. Wel sprak hij rond die tijd met Stevens over het oprichten van een geweerfabriek door die laatste. Dit lijkt tegenstrijdig, maar dat is het niet. Want hoewel het departement niet verder wilde investeren in een staatsfabriek, was het eventueel verstrekken van orders aan een private fabriek een andere zaak. Het Rijk hoefde zich vooraf niet te verplichten een dergelijke onderneming met orders te steunen en wanneer deze door een vijand zou worden ingenomen, zou er geen Rijkseigendom verloren gaan en was het risico voor de ondernemer. Stevens zag door het stopzetten door het Rijk van de geweerproductie in de geweermakerswerkplaatsen zakelijke mogelijkheden. Hij bevestigde zijn voorstel tot oprichting van een eigen fabriek in een formeel schrijven aan Brade, met het verzoek dat bij het departement

bekend te maken.⁴³ Het kwam erop neer dat Stevens in Maastricht een geweerfabriek wilde vestigen, die hij voor vijftien jaar aan het Rijk wilde verhuren voor 4.000 gulden per jaar. Als dat voorstel zou worden afgewezen, dan was Stevens ook wel bereid de transformatie van de geweren over te nemen en zo nodig ook verwisselstukken en geweren voor de gehele krijgsmacht te produceren zodra het bestaande huurcontract met Regout afliep.

Tegelijkertijd worstelde Brade met een ander probleem. Doordat het infanteriegeweer in de loop der tijd veel wijzingen had ondergaan, bestonden er namelijk diverse uitvoeringen. Om meer uniformiteit te krijgen, werd in maart 1848 een nieuw model geweer vastgesteld: het Geweer Nr. 0.⁴⁴ De vraag was waar dat kon worden aangeschaft nu Luik uit de gratie was. Even keek het departement naar Engeland, maar productie van dat wapen was daar veel te duur. De geweerwinkel in Delft leende zich volgens Brade goed voor het assembleren van draagbare wapens en ook verwisselstukken zouden op termijn geheel of gedeeltelijk op eigen bodem kunnen worden geproduceerd. Hoewel Brade Stevens als lopende leverancier voordroeg, wilde het departement dat Brade ook onderzoek zou doen bij andere potentiële aannemers met productiefaciliteiten in de boezem van het Rijk.⁴⁵ De uitslag was voorspelbaar; het zou de prijzen extra opdrijven. Waalse werklieden waren immers wel bereid zich in Maastricht te vestigen, zeker als er in Luik minder werk was, maar voor een verhuizing naar plaatsen elders in Nederland was de bereidheid gering. Als al werklieden te krijgen waren, ging dat alleen tegen zeer hoge lonen, wat de kostprijs van wapens deed

42 Voet aan Baud, 24 jan. 1849 nr. 44B, NA, Ministerie van Koloniën (hierna MvK), 1814-1849, inv. nr. 1912. NA, Oorlog, inv. nr. 13928, 1488.9.

43 Stevens aan Brade, 28 jan. 1848, HCL, Militaire Commandant in de provincie Limburg, inv. nr. 338.

44 Oorlog aan Brade, 11 maart 1848 nr. 57B, NA, Oorlog, inv. nr. 3365.

45 NA, Oorlog, inv. nr. 13928, 1488.20 en 1488.30.

stijgen. Bovendien vond Brade het niet wenselijk dit werk uit te besteden aan personen die volgens hem onkundig waren.⁴⁶

Gewapend met informatie die hij van Brade had gekregen, prees Stevens zichzelf begin januari 1849 bij Koloniën aan en verzocht hij bij wijze van proef om een order voor 2.000 geweren.⁴⁷ Hij vroeg 22 gulden en 35 cent per stuk, vijf cent meer dan Koloniën kort daarvoor met de Luikse fabrikant Joseph Malherbe was overeengekomen voor geweren ten behoeve van Curaçao.⁴⁸ Minister van Koloniën G.L. Baud vroeg zijn ambtgenoot van Oorlog J.H. Voet om advies. In zijn antwoord legde Voet uit waarom de wapenproductie in Maastricht was gestopt en schetste hij ook het plan om de productie van draagbare wapens in de boezem van het Rijk te verzekeren, bijvoorbeeld in Delft. Om met enig voordeel in de geweerwinkel in Delft wapens te assembleren, moesten dat minimaal 5.000 geweren zijn. Voet veronderstelde dat Koloniën er nog 20.000 à 25.000 nodig had, die jaarlijks in partijen van 3.000 à 5.000 stuks besteld zouden worden en hij nam aan dat Luik vanwege de grote bedrijvigheid slechts mondjesmaat in deze behoefte kon voorzien. Omdat beide partijen daarbij voordeel hadden, verzocht Voet Koloniën om orders voor de geweerwinkel en adviseerde hij het verzoek van Stevens af te wijzen. Op Voets voorstel om de geweerwinkel van orders voor geweren te voorzien, ging Baud in zijn antwoord niet in. Wel meende hij dat, hoe aantrekkelijk het aanbod van Stevens ook klonk, het niet raadzaam was dat Koloniën op een andere wijze in zijn behoefte zou voorzien dan op de gebruikelijke wijze. Dus moest de order voor de 2.000 geweren naar Luik gaan, waarvoor hij

Oorlog medewerking verzocht voor het sluiten van een contract.⁴⁹

In zijn reactie wees Stevens Koloniën erop dat het op dat moment erg moeilijk was in Luik wapens te krijgen en dat aannemers achterbleven met uitleveringen. Appellerend aan het belang van de Nederlandse economie en die van Maastricht in het bijzonder deed hij nu een aanbod tegen dezelfde prijs als in Luik.⁵⁰ Wederom vroeg Koloniën Voet om advies, maar nu kwam dat schrijven bij Brade terecht en deze prees Stevens en beschreef hem als ijverig en rechtschapen.⁵¹

Ondanks dat het ernaar uitzag dat Malherbe de levertijd op een lopende order niet nakwam, bleef Koloniën hem van orders voorzien. Vanwege de lange levertijden had Oorlog onderhandelingen aangeknoopt met de Luikse aannemer Auguste Francotte. Deze kon echter slechts honderd geweren per maand leveren, en daarom drong Brade aan gebruik te maken van de mogelijkheden die Maastricht bood. De kwaliteit van de door Stevens te leveren wapens was zeker niet minder, want daar stond de inspectie garant voor. De door Koloniën geuite gedachte dat Maastricht door het aantrekken van buitenlandse werklieden verpauperde, was volgens Brade onjuist. Er was door de vestiging van deze nieuwe industrie slechts sprake van het verschaffen van werk aan werklieden die al in Maastricht werkten, waaronder ook veel Nederlanders. Deze zouden juist aan armoede worden blootgesteld als Stevens hen geen werk kon bieden.

Voet ging om en meende nu Baud te moeten aanraden niet alleen het verzoek van Stevens in te willigen, maar zelfs een contract voor een aantal jaren met hem af te sluiten

46 Brade aan Oorlog, 27 jan. 1849 nr. 38, NA, Al, inv. nr. 34.

47 Stevens aan Koloniën, 8 jan. 1849, NA, MvK, 1814-1849, inv. nr. 1912.

48 Contract 21 nov. 1848 nr. 15, NA, MvK, 1814-1849, inv. nr. 1896.

49 Voet aan Baud, 24 jan. 1849 nr. 44B. Baud aan Voet, 15 feb. 1849 nr. 3/102, NA, MvK, 1814-1849, inv. nr. 1912.

50 Stevens aan Koloniën, 5 maart 1849, NA, MvK, 1814-1849, inv. nr. 1930.

51 Brade aan Oorlog, 26 maart 1849 nr. 119, NA, Al, inv. nr. 34.

voor levering van 2.000 geweren per jaar. Tegelijkertijd bleef het wenselijk dat Koloniën bij de geweerwinkel in Delft jaarlijks een gelijk aantal zou laten produceren. Meer was volgens Voet niet mogelijk omdat anders de productie van geweren voor het leger in Nederland in gevaar zou komen. Omdat Malherbe beweerde de bestelde geweren voor 1 juli klaar te hebben en voor de dienst van 1850 opnieuw 5.000 stuks te kunnen leveren, vond Baud in zijn antwoord aan Voet het bericht dat Luikse fabrikanten door een overvloed aan werk niet konden leveren een vreemde zaak. Toch besloot hij Stevens de order te geven voor de 2.000 geweren à 22 gulden en 12 cent per stuk – dat was dezelfde prijs die Malherbe betaald kreeg – onder het uitdrukkelijk beding dat deze order eenmalig was en dat daaruit geen verbintenissen voor de toekomst mochten worden afgeleid.⁵² Binnenskamers verweet Koloniën Oorlog met opzet het onderbrengen van deze order te hebben vertraagd om zo de belangen van de geweerwinkel veilig te stellen die onder het departement van Oorlog ressorteerde. Zelfs toen Oorlog aantoonde dat daar koloniale geweren voor 22 gulden en zestig cent inclusief keuringskosten gemaakt konden worden, terwijl Koloniën daarvoor in Luik 23 gulden en 39 cent betaalde, bleef Luik, en dus Malherbe, voor Baud de hoofdleverancier voor Koloniën.⁵³

In oktober 1849 ontstonden er moeilijkheden met een Luikse lopenleverancier waardoor Oorlog geen lopen meer geleverd kreeg. Voordat het contract met deze leverancier werd beëindigd, informeerde Brade Stevens over de behoefte voor het komende jaar en deed hij bij hem een voorlopige bestelling voor 1.000

stuks.⁵⁴ Daarop kocht Stevens begin november een watermolen aan de Jeker bij Maastricht om die als lopenfabriek in te richten⁵⁵

Wilde Stevens succesvol zijn, had hij meer orders nodig. Voorlopig werd hij echter steeds dieper betrokken bij de controverses tussen Oorlog en Koloniën. Deze vond zijn oorsprong in de wijze waarop wapens werden aangeschaft. Sinds de totstandkoming van het Koninkrijk in 1815 waren departementen autonoom in hun aankoopbeleid. Deze bevoegdheid werd in 1849 nogmaals door koning Willem III bevestigd.⁵⁶ Voor Oorlog ging het niet louter om de bevoegdheid, maar ook om politiek-economisch beleid. Het departement wilde Nederland minder afhankelijk maken van leveranties uit het buitenland.⁵⁷ Koloniën vreesde op zijn beurt dat als het gedwongen werd wapens binnenlands te moeten aankopen het niet altijd tijdig van wapens zou worden voorzien en ook dat de kwaliteit minder zou zijn. Brade bracht daar tegenin dat de inspectie de kwaliteit zou waarborgen en ook dat er geen reden was om Malherbe exclusiviteit te verlenen om zo verzekerd te zijn van de tijdige levering van wapens. Immers, veel landen lieten in Luik wapens produceren en dat leverde geen problemen op. Hoewel Brade als adviseur van het departement van Oorlog hier ongetwijfeld naar zijn gewenste doel toe praatte, was het voor hem werkelijk onbegrijpelijk dat Malherbe een voorkeursbehandeling van Koloniën kreeg. Malherbe had in het verleden volgens Brade bedrog gepleegd, was onbetrouwbaar, en kwam zelden de afgesproken levertijden na. Bovendien was hij duurder dan andere Luikse fabrikanten.

52 Voet aan Baud, 29 maart 1849 nr. 50B, Baud aan Voet, 7 mei 1849 nr. 9, NA, MvK, 1814-1849, inv. nr. 1930.

53 Brade aan Oorlog, 16 okt. 1849 nr. 361, NA, AI, inv. nr. 34. De prijzen van geweren varieerden afhankelijk van het model en bij te leveren toebehoren, zoals bajonetten en schroevendraaiers.

54 Brade aan Stevens, 26 okt. 1849 nr. 367, Brade aan keuringscommissie Luik, 27 okt. 1849 nr. 374, 6 en 7 nov. 1849 nrs. 382 en 386, NA, AI, inv. nr. 34.

55 Akte notaris C.A.R. de Flize, 2 nov. 1849, HCL, Notarissen ter standplaats Maastricht, 1544-1905, inv. nr. 16.

56 Kabinet, 19 juni 1849 nr. 112 en 15 sept. 1849 nr. 55, zie nota De Stuers, 2 feb. 1850, MvK, 1850-1900, inv. nr. 4.

57 NA, Oorlog, inv. nr. 13932, 1488.11.

Eind 1849 werden in Maastricht met uitzondering van lopen, laadstokken en bajonetten alle wapenonderdelen geproduceerd. Brade verwachtte dat Stevens het komende voorjaar zelf lopen kon produceren. Daarom stelde hij voor de koning te verzoeken de aan Koloniën verstrekte machtiging om wapens in het buitenland te mogen aankopen in zoverre te wijzigen dat dit enkel mocht als daartoe in Nederland geen mogelijkheid was. Ook moest bij gelijke prijzen aan geschikte binnenlandse leveranciers de voorkeur worden gegeven. Mocht de koning toestemmen, dan zou de geweerwinkel jaarlijks 2.000 geweren koloniaal model kunnen leveren en Stevens hetgeen extra nodig was. Het tijdstip om dit besluit te nemen was ook gunstig volgens Brade, want nu de stelselverandering ten einde liep, konden de aanwezige werklieden voor de productie van nieuwe wapens worden ingezet.⁵⁸

De minister van Koloniën werd geadviseerd door generaal-majoor F.V.H.A. Ridder de Stuers van het koloniale leger. Deze was lyrisch over Malherbe. Nog onlangs was Malherbe door een jury uitgeroepen tot de beste wapenfabrikant en met het versiersel van de Leopoldsorde en een gouden medaille begiftigd. Met hem kon Stevens volgens De Stuers onmogelijk concurreren. Stevens was hooguit goed voor de productie van jachtgeweren, pracht- en andere wapens. Het zou beter zijn als hij zijn kapitalen voor een meer nuttige nijverheid zou aanwenden. Daarnaast miste Maastricht, aldus De Stuers, een vlijtige, werkzame bevolking. Minister van Koloniën Baud was het met zijn generaal eens. Deze had de zaak grondig, zakelijk en duidelijk behandeld en waar nodig de argumenten van Brade weerlegd. Baud

schaarde zich achter het rapport van De Stuers en zag geen reden zich van Malherbe te ontdoen. Opnieuw bevestigde Willem III de door Koloniën geponeerde stelling dat ieder departement de bevoegdheid had in de benodigdheden te voorzien waar die overeenkomstig het landsbelang het goedkoopst en het best te verkrijgen waren.⁵⁹

Met de grondwetsherziening van 1848 en de invoering van de ministeriële verantwoordelijkheid werd de discussie over wapenaankopen meer publiek. Maar ondanks het feit dat Petrus Regout eind 1849 in de Eerste Kamer de fabriek van Stevens aanpreef en ook het gemeentebestuur van Maastricht zich tot Koloniën wendde, had de koning daaraan geen boodschap. Opmerkelijk is dat het ministerie van Binnenlandse Zaken dat eerder geen kans onbenut liet te pleiten voor de belangen van het Nederlandse bedrijfsleven, nu afzijdig bleef. Ofschoon hij kennis had van de brandbrieven van zowel het gemeentebestuur als de gouverneur van Limburg liet minister J.R. Thorbecke zijn ambtgenoot van Koloniën slechts weten overtuigd te zijn dat deze in het beste belang van het land zou handelen.⁶⁰

Zoals hierboven al vermeld, werd de aankoop van materieel voornamelijk gestuurd door de factoren kwaliteit, prijs en levertijd. Buitengewone omstandigheden, zoals oorlog en oorlogsdreiging daargelaten, was de prijs vaak doorslaggevend; ook voor het departement van Oorlog. In 1850 wilde het Stevens wel een voorkeursbehandeling geven, maar slechts als de prijs dit toeliet. Brade deed nog wel een poging binnenlandse fabrikanten een iets hogere prijs toe te staan dan buitenlandse, maar dat wees het departement af.⁶¹

58 Brade aan Oorlog, 31 dec. 1849 nr. 453, NA, Al, inv. nr. 34. Philippe Joseph Malherbe overleed op 23 sept. 1849, maar de firma werd op dezelfde voet voortgezet.

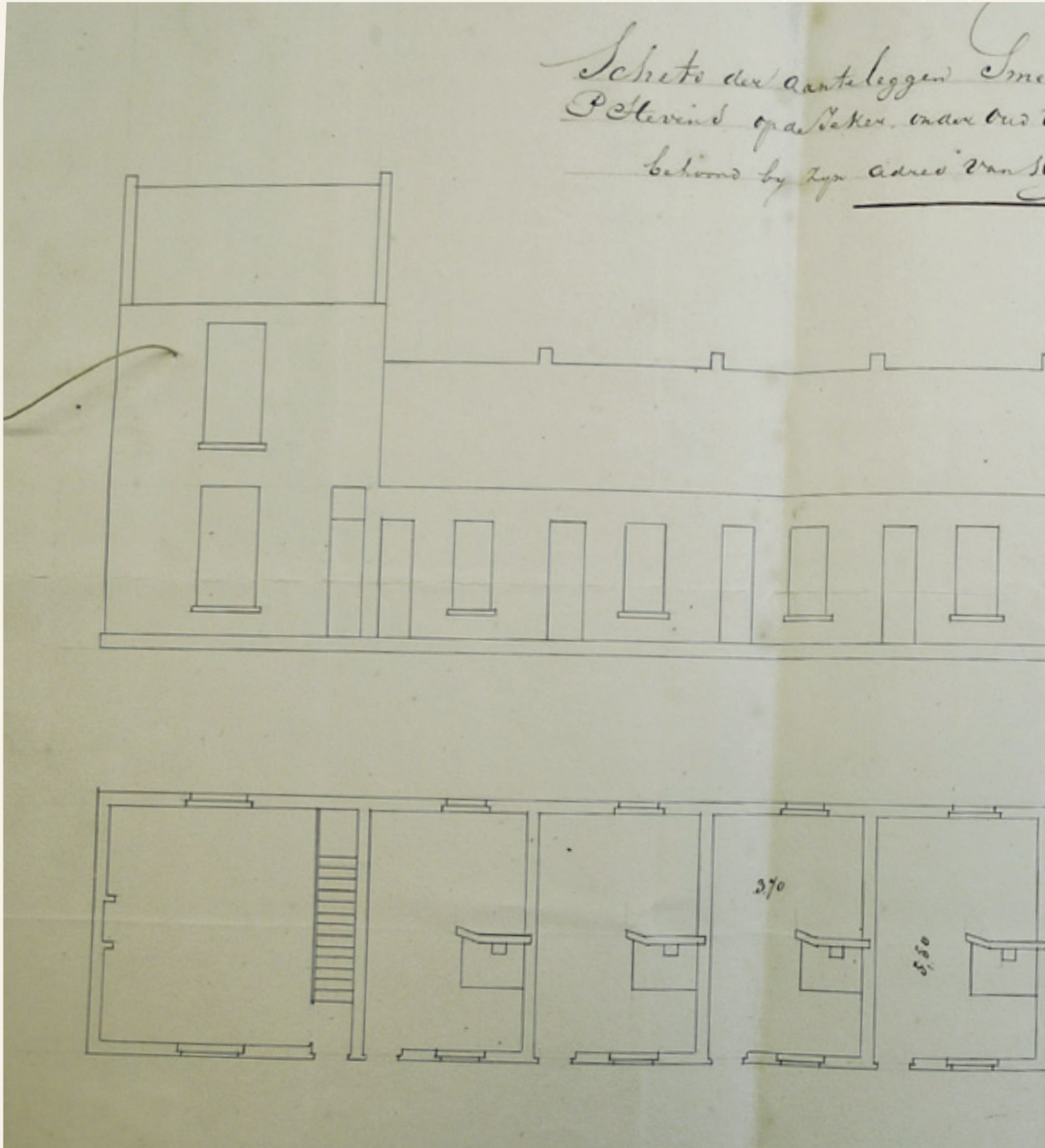
59 Nota De Stuers, 2 feb. 1850, rapport Koloniën, 6 feb. 1850, Kabinet aan Koloniën en Oorlog, 10 feb. 1850, MVK, 1850-1900, i nv. nrs. 3 en 4.

60 Handelingen Eerste Kamer 1849-1850, 29 dec. 1849. Burgemeester en Schepenen van Maastricht aan Koloniën, 4 jan. 1850, Binnenlandse Zaken aan Koloniën, 11 feb. 1850 nr. 16, NA, MVK, 1850-1900, inv. nr. 4.

61 NA, Oorlog, inv. nr. 13936, 1488.3.

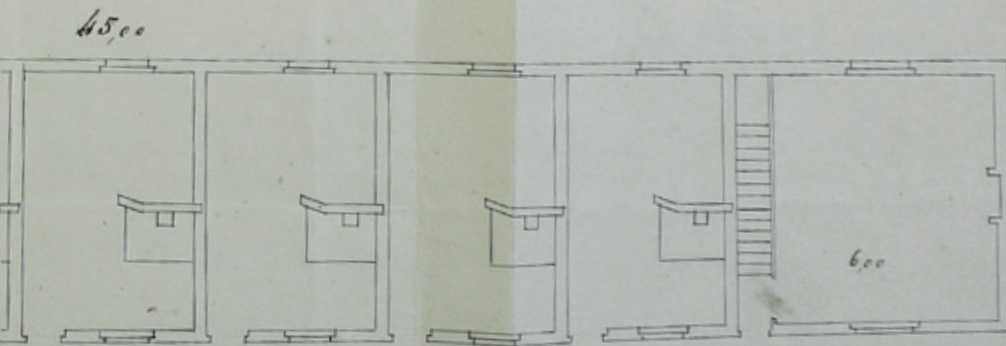
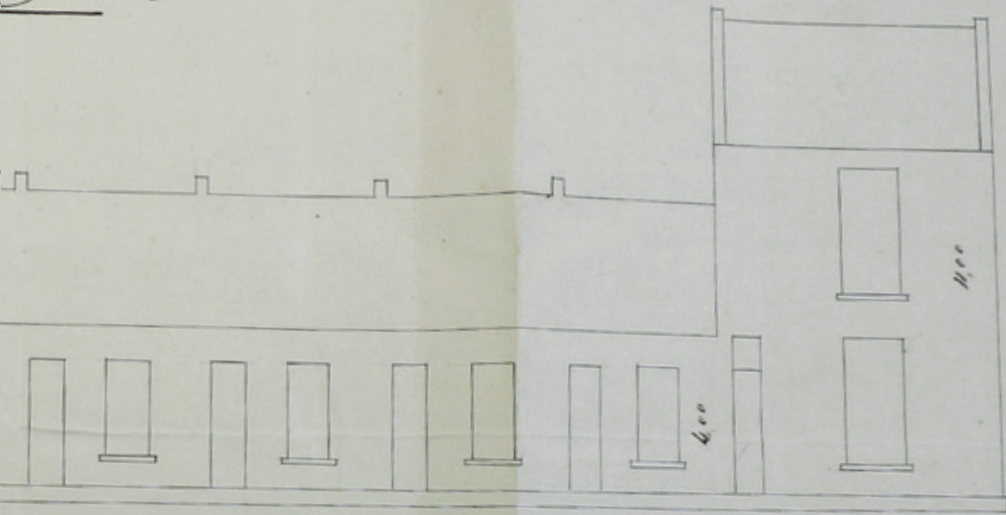

Afb. 9 De door Petrus Stevens aangekochte olie- en graanmolen aan de Jekermolenweg in het Jekerdal, toentertijd gelegen in het gehucht Biesland, gemeente Oud-Vroenhoven. Foto van de auteur.

Afb. 10 Bijlage bij het verzoek van Stevens om smederijen bij zijn lopenfabriek in Oud-Vroenhoven te mogen aanleggen.

mederyn by de loopen fabriek van
vrouwen by u laasticht.
16 January 1850.

De uitbouw van de fabriek van Stevens

De molen die Stevens in 1849 aankocht, lag aan de Jeker in het gehucht Biesland, gemeente Oud-Vroenhoven. Het was een olie- en graanmolen waarvoor hij inclusief een woonhuis en stal 2.500 gulden betaalde (afb. 9). De watermolen werd ingericht als lopenfabriek. Daarom kunnen we 1849 zien als oprichtingsjaar voor de wapenfabriek van Stevens. Begin 1850 wilde hij naast de molen een stenen gebouw zetten voor het plaatsen van smidshaarden, maar Oorlog weigerde toestemming omdat binnen de verboden kring van vestingwerken alleen houten gebouwen mochten worden geplaatst (afb. 10).⁶² Onder de voorwaarde dat behalve de schoorstenen, haardsteden en een stenen voet het van een brandbare stof, zoals hout, werd opgetrokken, mocht hij wel een ander gebouw zetten.⁶³ Voordat de lopenfabriek medio 1850 operationeel was, kocht Stevens lopen in. Mede hierdoor slaagde hij de 2.000 geweren voor Koloniën voor 1 augustus 1850 te leveren; ruim binnen de gestelde termijn.⁶⁴

Stevens kreeg vervolgens de benodigde orders. Ook van Koloniën kreeg hij orders, waaronder een zeer opmerkelijke. In september 1850 vroeg de al genoemde generaal-majoor De Stuers aan Stevens of hij vuursteengeweren kon leveren. Aangezien dit gevolgen kon hebben voor de wijze waarop deze moesten worden geproduceerd en gekeurd, wilde Stevens weten wat voor geweren dat moesten zijn en wat de gewenste levertijd was. Vuursteengeweren werden immers sinds jaar en dag niet meer gemaakt, zodat het geweermakers aan routine ontbrak. Gepikeerd over het antwoord beklaagde De Stuers zich bij zijn

minister. Het betrof 250 geweren die nog geproduceerd moesten worden. Ze waren voor Japan bestemd, hetgeen volgens De Stuers geen verder uitstel meer kon verdragen. Voor het invallen van de vorst moesten ze namelijk uit Nederland worden verzonden, wilden ze nog meekunnen met een schip dat in juni het jaar daarop vanuit Batavia richting Japan zou vertrekken. Oorlog had nog wel vuursteengeweren, maar die waren niet meer nieuw. Wellicht dat Malherbe uitkomst kon bieden? Daar wilde de minister niet aan en gaf de order aan Stevens. Koloniën was tevreden. In maart 1852 kreeg hij een vervolgorde voor 750 stuks.⁶⁵ Voor Stevens was niet alleen de waarde van deze orders (15.675 gulden) van belang (afb. 11). Hij verschaftte met deze orders inkomen aan zijn werklieden en hij bouwde bij Koloniën vertrouwen op.

Bij Oorlog had het revolutiejaar 1848 zijn sporen nagelaten. Was het departement eerder nog bevreesd niet altijd op wapens uit Maastricht te kunnen rekenen, in 1851 was het van mening veranderd. Nu werd de wapenfabriek van Stevens aangemerkt als zijnde van strategisch belang omdat deze bij eventuele politieke ontwikkelingen in Europa, waardoor aanvoer vanuit het buitenland zou kunnen stagneren, het land van wapens kon voorzien. Het was dus zaak de wapenproductie aan de gang te houden. Stevens werd daarom gefaciliteerd. In maart 1851 vroeg het departement voor hem bij Financiën vrije invoer aan voor 20.000 pond ijzer.⁶⁶

Niet alleen moesten kapotte geweren worden vervangen, ook moesten de tekorten aan wapens bij het leger worden aangepakt. Medio 1851 bezat het departement van Oorlog

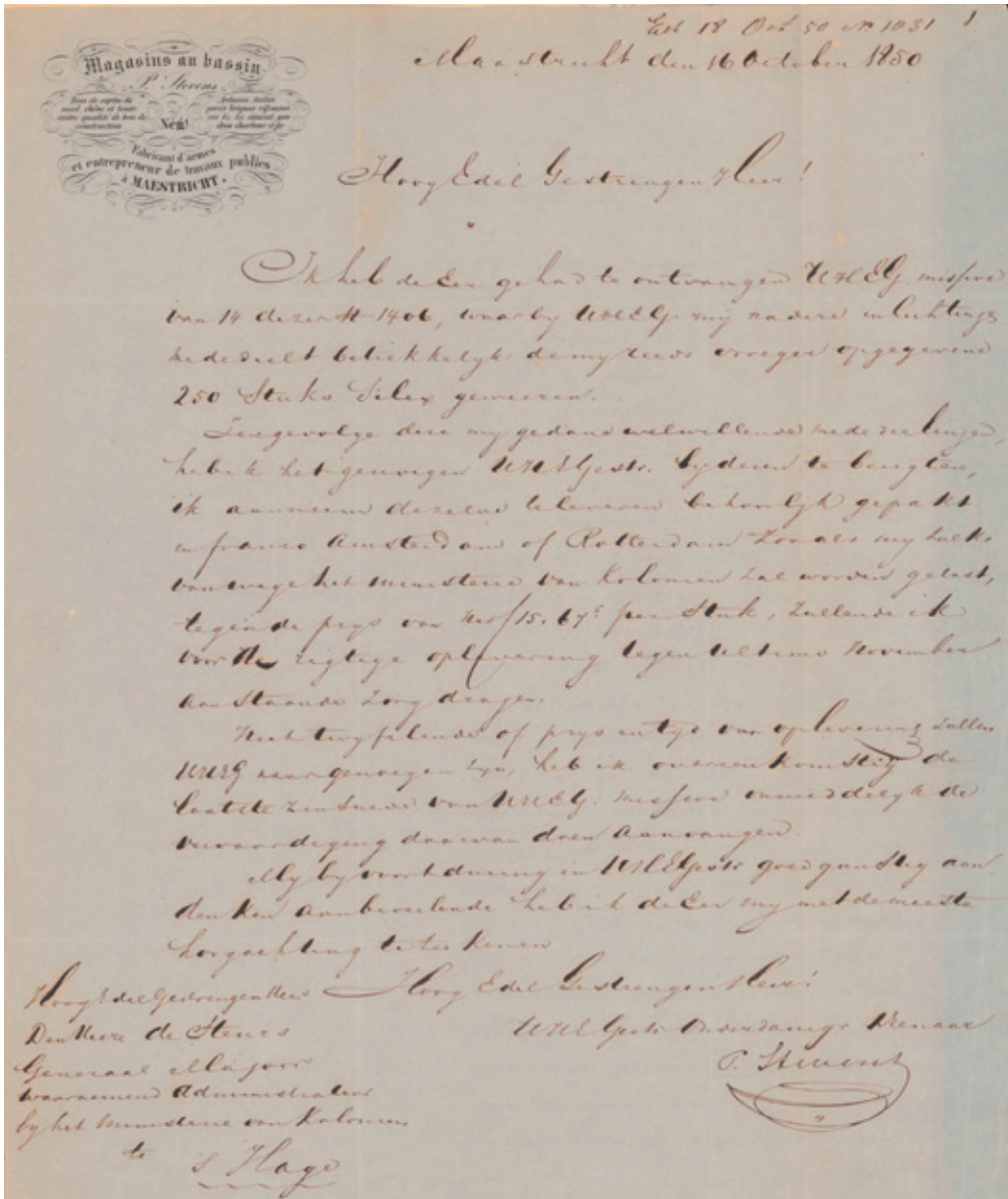
62 Stevens aan Oorlog, 16 jan. 1850. Beschikking 11 feb. 1850 nr. 31B, NA, Oorlog, inv. nr. 3379.

63 Akte notaris V.E. Nierstraz, 19 maart 1850, HCL, Notarissen ter standplaats Maastricht, 1544-1905, inv. nr. 507.

64 Brade aan Ernst, 5 juni 1850 nr. 279, NA, AI, inv. nr. 35. Voortgang der wapenfabricatie, HCL, Militaire Commandant in de provincie Limburg, inv. nr. 338.

65 Verbalen 20 okt. 1850 nr. 1/766 en 27 maart 1851 nr. 9/231, MvK, 1850-1900, inv. nrs. 44 en 80.

66 NA, Oorlog, inv. nr. 13920, 1488.7.

Afb. 11 Het prijsaanbod van Petrus Stevens van 16 oktober 1850 aan generaal-majoor F.V.H.A. Ridder de Stuers van het koloniale leger voor het leveren van 250 stuks vuursteengeweren bestemd voor Japan. Nationaal Archief, Inventaris van het archief van het Ministerie van Koloniën, 1850-1900, inv. nr. 309.

ruim 180.000 geweren, maar kwam er nog ongeveer 70.000 tekort. Besloten werd de Delftse geweerwinkel uit te breiden zodat daar jaarlijks 3.000 geweren konden worden geproduceerd. Indien Stevens een gelijk aantal zou leveren, werden in totaal 6.000 stuks per jaar aan het arsenaal toegevoegd waardoor op termijn bij een legersterkte van 100.000 met geweren uitgeruste manschappen, voor ieder van hen een wapen in voorraad was. Rekening houdend met het jaarlijks verbruik kwam dat neer op een periode van ongeveer vijftien jaar die nodig was om de voorraad aan te vullen. Het departement realiseerde zich dat deze termijn lang was, maar voor een snellere aanvulling ontbraken de financiële middelen.⁶⁷

Nu Stevens meer orders kreeg, moest de productiecapaciteit van de fabriek worden uitgebreid. Daarvoor wilde Stevens aanvankelijk in de St. Antoniusstraat een stoommachine plaatsen voor het aandrijven van zijn werktuigen. Echter, vanwege de onbestendigheid van het water in de Jeker vond hij het raadzamer deze bij zijn lopenfabriek in Oud-Vroenhoven te plaatsen. Hiervoor kreeg hij begin 1852 vergunning van Binnenlandse Zaken.⁶⁸

Ondertussen werd de defensieorganisatie door wapentechnologische ontwikkelingen ingehaald. Amper was het Geweer Nr. 0 vastgesteld of het was al technologisch verouderd. Naast infanteriegeweren, zoals dit geweer, waarvan de lopen glad waren uitgeboord, bestonden er ook geweren met een getrokken loop; de zogenaamde getrokken geweren. De lopen daarvan waren van kleine spiraalvormige groeven voorzien; trekken genoemd. Bij deze wapens werd gebruik gemaakt van zogeheten pas- of stampende kogels. Zo'n kogel, omgeven met een stukje stof of vetleer, werd met een speciaal versterkte laadstok met behulp van een hamer in de loop gestampt, waarbij die kogel

met de omwikkeling in de trekken werd gedrukt. Hierdoor kreeg de kogel bij het afvuren een wentelende beweging, waardoor deze langer in een gestrekte baan bleef. Zo kon over een grotere afstand een zuiverder schot worden afgevuurd en nam de trefkans toe. In tegenstelling tot gladloopsgeweren waarmee drie tot vijf schoten per minuut konden worden afgevuurd, was dit bij getrokken geweren slechts één schot. Bovendien vergden getrokken geweren meer onderhoud, met name om het kruitslijm te verwijderen dat bij de ontploffing van de drijflading in de loop achterbleef. Getrokken geweren werden dus voornamelijk militair gebruikt in die gevallen waar de behoefte aan precisie gecombineerd kon worden met de tijd die de schutter had het geweer te laden en te vuren en aandacht kon schenken aan het onderhoud van zijn wapen. Speciale legereenheden zoals de jagers hadden zulke wapens, maar omdat anders de vuurkracht achteruitging, was de infanterie in het algemeen uitgerust met gladloopsgeweren. Daarin kwam verandering toen de Franse kapitein Claude-Étienne Minié omstreeks 1849 de expansiekogel ontwikkelde. Dit was geen bolvormige kogel meer, maar een kogel met afgeknotte kegelvorm die aan het einde van groeven was voorzien en die een holte bezat met daarin een dun plaatijzeren dopje. Bij de ontploffing van het kruit zette dit dopje door de werking van de gassen uit, werd de wand van de kogel naar buiten gedrukt en drong het lood in de trekken van de loop. Door de vorm en afmeting van de kogel was het niet meer nodig deze in de loop te forceren waardoor het laden van getrokken geweren sterk vereenvoudigd werd en de vuursnelheid toenam.

Het departement van Oorlog volgde deze Franse ontwikkeling met veel belangstelling. Na vergelijkende proeven met geweren die

67 Van Spengler aan koning, 21 aug. 1851 nr. 1A, NA, KdK, inv. nr. 698.

68 *Journal du Limbourg*, 10 en 11 maart 1851, Gemeente Oud-Vroenhoven aan Stevens, 5 jan. 1852, HCL, Gemeentebestuur Oud-Vroenhoven, inv. nr. 19.

Afb. 12 De in 1852 door Petrus Stevens aangekochte molen aan de Jekermolenweg in het Jekerdal, toentertijd gelegen in de gemeente Sint Pieter, dient nu als woonhuis. Zie ook afbeelding 13. Foto van de auteur.

door respectievelijk de Luikse aannemer Francotte en Stevens naar dit stelsel waren ingericht, kreeg Stevens van het departement de voorkeur.⁶⁹ In mei 1852 kreeg hij een octrooi van tien jaar op de invoering en verbetering van een conisch getrokken infanterieloop geschikt om als scherpschutterswapen met holle kogels gebruikt te worden, en ook op de uitvinding van een trekbank voor het maken van zulke lopen.⁷⁰ Deze trekbanken liet hij in Luik maken.

Toen de gewerkmakerswerkplaatsen eind 1851 werden opgeheven, kreeg Stevens zelf de beschikking over de werkplaatsen die hij voor-

dien aan het Rijk verhuurde.⁷¹ Om ook laadstokken te kunnen produceren en een hamerwerk te installeren voor het maken van loopplaten, waaruit de lopen werden gesmeed, kocht hij in maart 1852 voor 10.000 gulden een watermolen met gebouwen, tuin en verder toebehoor gelegen in de gemeente Sint Pieter.⁷² Deze lag recht tegenover de watermolen in Oud-Vroenhoven aan de andere kant van de Jeker (afb. 12). Na deze aankoop liet Stevens nog datzelfde jaar 1852 van zijn geweerfabriek acht tekeningen maken waarop hij ook aangaf wat er waar werd geproduceerd (afb. 13).⁷³

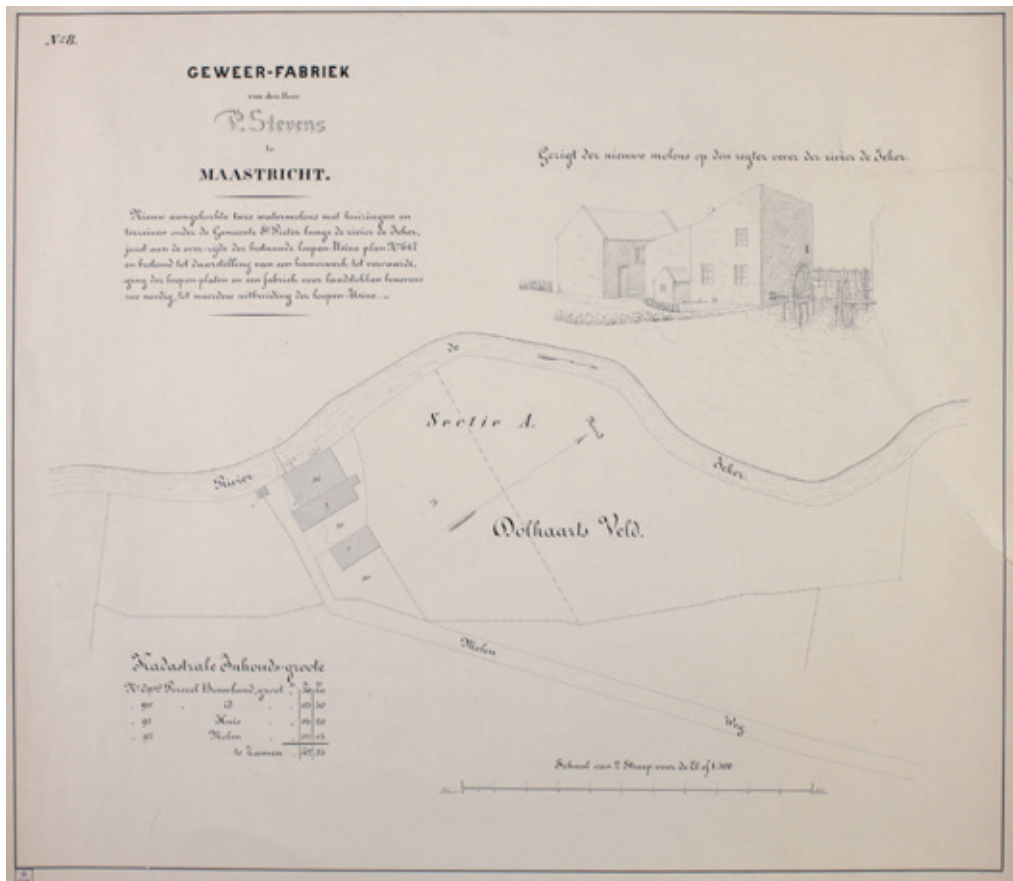
69 NA, Oorlog, inv. nr. 13944, 1488.7.

70 *Nederlandsche Staats-Courant*, 3 juli 1852.

71 KB 23 aug. 1851 nr. 95, NA, KdK, inv. nr. 689.

72 Akte notaris F.A.H. Brouwers, 20 maart 1852, HCL, Notarissen in de arrondissementen Maastricht en Roermond 1842-1895, inv. nr. 8251.

73 NA, Inventaris van de plans van gebouwen behorend tot het Archief van Oorlog/Archief der Genie van het Ministerie van Oorlog, (1682) 1811-1940, inv. nr. M97.

Afb 13 Een van de acht tekeningen die Stevens in 1852 van zijn fabriek liet maken toont de watermolen in Sint Pieter. Nationaal Archief, Inventaris van de plans van gebouwen behorend tot het Archief van Oorlog/Archief der Genie van het Ministerie van Oorlog, (1682) 1811-1940, inv. nr. M97.

Naast fabrieksruimten in Oud-Vroenhoven en de St. Antoniusstraat had hij werkplaatsen in de Koekschroefstraat en op Hoog Frankrijk. Bovendien werkten diverse werklieden vanuit huis. Omdat later bleek dat het goedkoper was de laadstokken en loopplaten in te kopen bij gespecialiseerde producenten, zag Stevens uiteindelijk af van zijn voornemen deze in de molen in Sint Pieter te gaan produceren.

Ook later zijn er in deze molen geen wapenonderdelen geproduceerd.

Stevens oogstte waardering. In 1852 kreeg het bedrijf het predicaat koninklijk.⁷⁴ Er werkten toen 189 personen, waarvan 141 in Maastricht en 48 in Oud-Vroenhoven. In datzelfde jaar werd Brade bevorderd tot kolonel en benoemd tot commandant van het 2e regiment vestingartillerie in Maastricht. Later bouwde

74 Verslag van den toestand van het Hertogdom Limburg over 1852 door de gedeputeerde staten aan de staten van dat gewest gedaan in de zomervergadering van 1853, Maastricht 1853, 264.

Afb. 14 De veelzijdigheid van Petrus Stevens als ondernemer komt terug in zijn briefhoofd uit 1850.

Stevens ook met de opvolgers van Brade een goede relatie op.

De inrichting van de fabriek was gebaseerd op een jaarlijkse productie van 3.000 geweren voor Oorlog en 2.000 voor Koloniën. Hoewel Stevens soms om orders moest verzoeken, werd hij een reguliere leverancier voor Oorlog, Koloniën en Marine.⁷⁵ Naast geweren, karabijnen, pistolen en sabels leverde hij ook kap- en zaagmesses. Kennelijk waren ook de Japanners tevreden, want in 1856 kreeg Stevens van Koloniën een order voor 10.000 slaggeweren met bajonet en toebehoren bestemd voor Japan met een waarde van 230.244 gulden.⁷⁶

In een conjunctuurgevoelige markt en in een stad waar een arbeidsreserve ontbrak, was het voor Stevens belangrijk te kunnen rekenen op orders. Hij moest echter niet alleen werklieden aan zich binden, maar ook zijn klanten. In tijden van hoogconjunctuur bracht dat extra uitdagingen met zich mee. Een voorbeeld kan dit verduidelijken. In april 1859 kreeg hij van Koloniën een order voor 5.000 geweren.

Daarvan werden er 1.000 in Maastricht gemaakt à 29 gulden en 64 cent en 4.000 in Luik voor 30 gulden en 90 cent.⁷⁷ Dat de geweren in Luik duurder waren was het gevolg van sterk stijgende lonen in een overspannen arbeidsmarkt. In juni wilde Stevens wel een nieuwe order van Koloniën voor 5.000 stuks accepteren, mits er 3.000 in Maastricht werden geproduceerd à 32 gulden en 20 cent en 2.000 in Luik voor 34 gulden en 40 cent. Nadat Oorlog aan Koloniën had uitgelegd dat deze prijsverhoging een natuurlijk gevolg was van de tijdsomstandigheden en de daarmee in verband staande aanzienlijke bestellingen van wapens in Luik – waarbij bedoeld werd op de oorlog tussen Oostenrijk en Sardinië – ging Koloniën akkoord.⁷⁸ Door de grote bedrijvigheid in zowel Luik als Maastricht, waar Stevens orders uitvoerde voor Koloniën, Oorlog en Marine, kwam hij de afgesproken levertijd niet na en kreeg hij daarvoor een boete. Met steun van Oorlog slaagde hij uiteindelijk deze boete ongedaan te krijgen. De laatste 400 geweren

⁷⁵ Stevens aan Van Meurs, 3 dec. 1853, Van Meurs aan Oorlog, 7 dec. 1853, MVK, 1850-1900, inv. nr. 312.

⁷⁶ MVK, 1850-1900, inv. nr. 503.

⁷⁷ Contract 13 april 1859 nr. 2, MVK, 1850-1900, inv. nr. 806.

⁷⁸ Oorlog aan Koloniën, 10 juni 1859 nr. 29B. Contract 8 aug. 1859 nr. 29, MVK, 1850-1900, inv. nrs. 840 en 856.

Afb. 15 Grafmonument van Petrus Stevens op de Algemene Begraafplaats aan de Tongerseweg in Maastricht. Foto van de auteur.

Afb. 16
Maria Bonjour,
weduwe van
Petrus Stevens.
Privécollectie.

Afb. 17
Emile Jean
Lambert Stevens
(1832-1879),
oudste zoon van
Petrus Stevens en
Maria Bonjour.
Privécollectie.

Afb. 18
Nicolas Gustave
Stevens (1838-
1903), tweede
zoon van Petrus
Stevens en Maria
Bonjour. Privé-
collectie.

Afb. 19
Lambert Amedée
Stevens (1840-
1913), derde zoon
van Petrus Stevens
en Maria Bonjour.
Privécollectie.

Afb. 20
Joseph Prosper
Hubert Stevens
(1846-1902),
jongste zoon
van Petrus
Stevens en Maria
Bonjour. Privé-
collectie.

Afb. 21 en 22 Maria Josephina Bonjour en Petrus Stevens. Petrus Stevens was ridder in de orde van de Eikenkroon (Groothertogdom Luxemburg 1851), in de orde van Wasa (Noorwegen/Zweden 1859) en in de Leopoldsorde (België 1860). De portretten waarvan de schilder onbekend is, bevinden zich in particulier bezit.

die in Luik zouden worden geproduceerd, werden nu in Maastricht gemaakt.⁷⁹

Naast handelaar en wapenfabrikant was Stevens aannemer van publieke werken (afb. 14). Terwijl hij in 1847 nog liet weten geen voordeel voor hemzelf te zien in de aanleg van het kanaal van Luik naar Maastricht, nam hij in september 1852 voor 17.645 gulden het driejarig onderhoud aan voor het Nederlandse gedeelte.⁸⁰ Diezelfde maand won hij een openbare aanbesteding voor oevervoorzieningen aan de Maas bij Eijsden. Twee jaar later bood

hij vijf vervoerbare stoomwerktuigen te koop aan die hadden gediend tot uitwatering.⁸¹

Stevens was lid van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs (KIVI) dat in september 1857 een vergadering in Maastricht hield waarbij ook de minister van Oorlog aanwezig was. In april 1852 had hij een achttal Russische officieren mogen verwelkomen en in juli het jaar daarop de prins van Oranje.⁸² In 1857 stelde hij met de meeste welwillendheid zijn werkplaatsen voor de leden van het KIVI toegankelijk, net als enkele van zijn collega's, de papierfabrikanten

79 Verbalen 31 dec. 1860 nr. 20 en 23 maart 1861 nr. 7, MVK, 1850-1900, inv. nrs. 1018 en 1047.

80 *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 17 sept. 1852, 2.

81 *Journal du Limbourg*, 27 sept. 1852, 3. *Algemeen Handelsblad*, 11 sept. 1854, 3.

82 *Algemeen Handelsblad*, 9 april 1852, 5. *Nieuw Rotterdamse Courant*, 30 juli 1853, 2.

Afb. 23 Briefhoofd firma P. Stevens

Lhoest en Lammens en de fabrikanten van aardewerk Clermont en Chainaye. Regout daarentegen maakte bezwaar tegen een bezichtiging van zijn glas- en aardewerkfabrieken.⁸³

In 1862 was Stevens voornemens in Oud-Vroenhoven een baksteenfabriek op te richten.⁸⁴ Daar kwam het niet meer van. Na een langdurige ziekte overleed hij op 30 oktober 1863 in zijn woonhuis langs de kom van de Zuid-Willemsvaart in Maastricht (afb. 15). Hij liet vrouw en zeven kinderen na.

Het einde van de Maastrichtse wapenindustrie

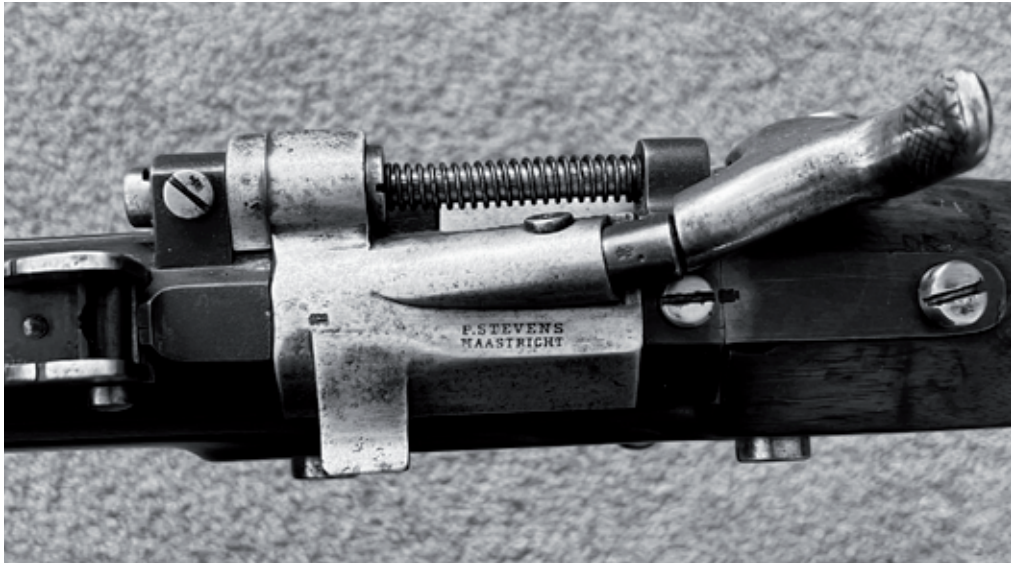
Na het overlijden van Petrus Stevens werden zijn zaken voortgezet door zijn weduwe Maria Bonjour onder medewerking en oppertoezicht van haar vier zonen (afb. 16, 17, 18, 19, 20).⁸⁵ In augustus 1868 kwam het tot een boedelscheiding van Petrus' nalatenschap (afb. 21 en 22). Tegelijkertijd richtten zijn vier zonen de vennootschap P. Stevens op (afb. 23). Zij zetten de activiteiten van hun vader voort: het fabriceren van wapens, het handeldrijven in bouwmaterialen en steenkolen en het aannemen van publieke werken.⁸⁶ Ook zij werden gecon-

83 *Koninklijk Instituut van Ingenieurs, Instituutsjaar 1856-1857*, 's-Gravenhage 1857, notulen vergadering 1 sept. 1857.

84 Gemeente Oud-Vroenhoven aan Gedeputeerde Staten, 24 april 1862, HCL, Gemeentebestuur Oud-Vroenhoven, inv. nr. 20.

85 Inschrijving 23 nov. 1863 nr. 16, MvK, 1850-1900, inv. nr. 1407.

86 Akten notaris P.J.H. Jessé, 4 aug. 1869 nrs. 158 en 159, HCL, Notarissen ter standplaats Maastricht, 1544-1905, inv. nr. 877.

Afb. 24 Detail van een wapen dat door de firma P. Stevens is getransformeerd van voor- naar achterlader.
Foto van de auteur.

fronteerd met voortschrijdende technologische ontwikkelingen en veranderende markt-omstandigheden.⁸⁷

Een voor de wapenindustrie belangrijk gevolg van de industriële revolutie was de opkomst van gegoten stalen lopen. Voor het bedrijf van de broers Stevens was het beter om die lopen in te kopen. In 1866 kwam er daarom een eind aan de lopenproductie in Oud-Vroenhoven, waar lopen nog met de hand werden gesmeed. Tegelijkertijd kwamen achterlaadgeweren steeds meer in zwang. Nederland koos er vooralsnog voor de inmiddels verouderde voorlaadgeweren naar achterladers te transformeren, waarvoor ook Stevens in 1867 orders van Oorlog kreeg (afb. 24). De productie van echte achterladers was evenwel niet meer tegen te houden.⁸⁸ Ook daarin kon Stevens

voorzien. In maart 1868 verwierf de firma een order voor 1.500 Chassepotgeweren; een Franse model geweer bestemd voor het Franse leger.

Al zag het er aanvankelijk niet naar uit dat de firma veel zou profiteren van de invoering in 1870 van het zogenaamde Beaumontgeweer als nieuw standaardwapen voor de infanterie, toch had dit voor Stevens grote gevolgen. Los van het feit dat de firma P. Stevens niet inging op de suggestie de fabriek naar Amsterdam te verplaatsen, kreeg zij van Oorlog slechts een kleine order voor 1.500 stuks van deze wapens.⁸⁹ De bulk van de orders, 8.000 stuks voor Oorlog en 6.000 voor Koloniën, ging naar de Maastrichtse ondernemer Edouard de Beaumont (1841-1895), zoon van Charles en de naamgever van het Beaumontgeweer. Omdat deze geen eigen productiefaciliteiten had, liet De Beaumont de

87 Tenzij anders vermeld zie voor het onderstaande: Eddy de Beaumont, 'De Maastrichtse wapenfabrikant Edouard de Beaumont (1841-1895)', in: *Arma*, 2021 nr. 52, 176-195.

88 Zie hierover E.P.M. Ramakers, 'De invoering van achterlaadgeweren bij de Nederlandse Infanterie', in: *Mededelingen van de Sectie Krijgsgechiedenis Koninklijke Landmacht*, ('s-Gravenhage, 1979), 76-138.

89 Kamerstuk Tweede Kamer 1869-1870 kamerstuknummer 116 ondernummer 6.

Afb. 25 Briefkaart uit 1884. De wapenfabriek P. Stevens was ook voor Edouard de Beaumont een sterk handelsmerk. Privécollectie.

wapens produceren in St. Étienne. Door het uitbreken van de Frans-Duitse oorlog kreeg hij leveringsproblemen, waarna hij de productie in Suhl voortzette. Dit was het keerpunt voor Stevens. Door een herschikking van orders kreeg die firma nu meerdere opdrachten, waaronder opdrachten van Marine en Koloniën. Omdat het departement van Oorlog productie in het buitenland niet toestond, groeide de fabriek in Maastricht sterk. In 1871 werkten er zelfs 500 personen.

Door gebruik te maken van moeilijkheden tussen De Beaumont en zijn onderaannemers en door scherpe aanbiedingen te doen, wist de firma P. Stevens de concurrentie van hun stadgenoot verder het hoofd te bieden.⁹⁰ Nu de meeste orders naar Stevens gingen en ook in

Delft op bescheiden schaal Beaumontgeweren werden geproduceerd, bood De Beaumont in 1875 aan om in 's-Gravenhage, Amsterdam, Delft of Utrecht een geweerfabriek op te richten in de hoop zo meer orders te krijgen. Zijn aanbod werd door het Rijk verworpen omdat dit de wapens aanmerkelijk duurder zou maken en uiteindelijk ook de vraag naar deze wapens sterk zou verminderen. Stevens probeerde dat laatste op te vangen. Door de introductie van een mitrailleur, ontworpen door de ingenieur van de fabriek, trachtte de firma aan te sluiten bij moderne wapentechnologische ontwikkelingen. Daar slaagde ze echter niet in. Ofschoon de firma nog profiteerde van het gegeven dat De Beaumont van Koloniën geen enkele order kreeg, droogden de orders voor het

⁹⁰ NA, Oorlog, inv. nr. 14034, 1018.

Afb. 26 Voormalig fabriekspand Grachtstraat nr. 16 voor de sloop. Historisch Centrum Limburg, foto-collectie GAM, inv.nr. 10927.

Beaumontgeweer ook bij de firma Stevens op.⁹¹ In 1879 kwam de wapenindustrie in Maastricht nagenoeg tot stilstand.

Ofschoon Stevens en De Beaumont verwikkeld waren geweest in een door de firma P. Stevens gewonnen rechtszaak over vermeende schending van octrooirechten, deden zij toch zaken met elkaar. In 1880 droeg de firma Stevens de bedrijfsactiviteiten over aan de firma De Beaumont-Soleil (afb. 25).⁹² Zeven jaar later verkocht de familie Stevens ook de eerder in huur gegeven panden aan de St. Antoniusstraat en de Grachtstraat aan dezelfde firma. In 1888 kreeg De Beaumont-Soleil een order voor de transformatie van Beaumontgeweren van enkelschots- naar repeteergeweren. Toen er in februari 1890 door ziekte van Leonard Soleil een eind kwam aan de vennootschap De Beaumont-Soleil nam De Beaumont de activiteiten en het onroerend goed over. Maar aangezien innovatie uitbleef, was de fabriek genoemd een langzame dood te

sterven. Inmiddels was de productietechnologie zo ver ontwikkeld dat geweren uit uitwisselbare delen konden worden samengesteld, en daar was de fabriek van De Beaumont niet op ingericht.⁹³ In 1900 werd ze ontmanteld en kwam er een eind aan de Maastrichtse wapenindustrie. In 1929 brandde het voormalige fabriekspand aan de Grachtstaat af (afb. 26). De door Petrus Stevens aangekochte watermolens aan de Jeker dienen momenteel als woning.

Conclusie

Petrus Stevens was een veelzijdig, internationaal georiënteerd ondernemer met het vermogen te reageren op veranderende markt-omstandigheden en overheidsbeleid, en ook op voortschrijdende technologische ontwikkelingen. Hij durfde te investeren, trok werklieden en toeleveranciers aan uit binnen- en buitenland. Eigenschappen die passen bij goed ondernemerschap. Echter, alleen hiermee bouw je nog geen wapenfabriek op in een land waar de geweermakerij niet inheems was. Om dat te realiseren waren er nog twee andere factoren van belang. In de eerste plaats was dat de geografische ligging van Maastricht ten opzichte van Luik. Deze was essentieel voor het aantrekken van kenniswerkers: de werklieden. De tweede factor was de bijzondere relatie tussen Petrus Stevens en de inspecteur der draagbare wapenen, Antoni Frederik Brade, als vertegenwoordiger van het departement van Oorlog. Er was sprake van een wederzijds belang. In het streven Nederland minder afhankelijk te maken van wapenleveranties uit het buitenland had Brade in Stevens een ideale partner. Met zijn steun slaagde Stevens erin een wapenfabriek op

91 Verbaal MVK 9 aug. 1873 nr. 32. Oorlog aan Koloniën, 9 maart 1875 Kabt. B6, Koloniën aan Oorlog, 2 april 1875 nr. 18, NA, MVK, 1850-1900, inv. nrs. 2608 en 2774.

92 Wat de gemeente Maastricht waarschijnlijk in navolging van Van Bussel hierover vermeld, is dus niet juist. In 1880 bezat De Beaumont geen florerende geweermakerij aan het Christusstraatje in het Boschstraatkwartier, noch heeft hij een molen van Stevens gekocht. 'Buitengebied - Sint Pietersberg, Jekerdal, Cannerberg, Cultuurwaardenonderzoek, Deelrapport Archeologie', Gemeente Maastricht november 2010, 28. P.W.E.A. van Bussel, *De molens van Limburg*, (Eindhoven 1991), 124.

93 Zie over productie van handvuurwapens met uitwisselbare delen o.a. Lugs, *Handfeuerwaffen*, 512 e.v., en Merritt Roe Smith, *Harpers Ferry Armory and the New Technology* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1977).

te zetten die zo'n solide basis had dat deze na zijn overlijden door zijn erfgenamen kon worden voortgezet. Echter, niet alleen werd de defensieorganisatie voortdurend door snelle technologische ontwikkelingen ingehaald, ook de opvolgers van Petrus Stevens overkwam dit. Uiteindelijk ontbrak het hen aan innovatiekracht waardoor er geen nieuwe producten succesvol in de markt gezet werden. Dit leidde tot de sluiting van de fabriek. Meer in het algemeen is deze casus een mooi voorbeeld van de sociaal-economische verwevenheid tussen Maastricht en Luik.

Bibliografie

- Amersfoort, H., Koning en Kanton. *De Nederlandse staat en het einde van de Zwitserse krijgsmacht hier te lande 1814-1829* ('s-Gravenhage 1988).
- Beaumont, Eddy de, *De aanschaf van infanteriegeweren, 1750-1850. Een studie over defensie-aanschafprocessen*, proefschrift Universiteit van Amsterdam 2021.
- Beaumont, Eddy de, 'De geweerfabriek van Petrus Regout (1842-1843): Een kortstondig avontuur', in: *SHCL Jaarboek 2022* 31-55.
- Beaumont, Eddy de, 'De Maastrichtse wapenfabrikant Edouard de Beaumont (1841-1895)', in: *Arma*, 2021 nr. 52 176-195.
- Berkvens, A.M.J.A., 'Staatkundige geschiedenis van 'Limburg' 1794-1867', in: *Ars Aequi*, december 2008.
- Bussel, P.W.E.A. van, *De molens van Limburg* (Eindhoven 1991).
- Evers, Ingrid M.H., 'Op en neergang van een geleerd genootschap te Maastricht, De Société des Amis des sciences, lettres et arts, 1822 - ca 1855', in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg 129* (1991) 183.
- Eversen, J.M.H., 'Enkele bijzonderheden over de wapenindustrie in de XIIIe eeuw te Maastricht.', in: *De Maasgouw* 27 (1905), nr. 5, 37-40 en 44-45.
- Geisweit van der Netten, C.A., *Onderricht wegens het Schiet- en Zijdgeweer; ten dienste der Koninklijke Hollandsche Troepen* (Amsterdam 1808).
- Hanquet, Pierre, *Notes concernant la famille Malherbe établie dans la vallée de la Vesdre*, (Liège, 5 november 1955).
- Haye, Régis de la, 'Zes generaties geweer-makers De La Hay', in: *Limburgs Tijdschrift voor genealogie* (1984) 65-68, (1985) 61-66, (1986) 15-22, 85-92, 101-112.
- Koch, Jeroen, *Koning Willem I 1772-1843*, (Amsterdam 2013).
- Lem, Wil en Rob Kamps, *Het Kanaal van Luik naar Maastricht, Een vergeten kanaal* (Maastricht 2009).
- Lenselink, J., *Vuurwapens van 1840 tot heden* (Fibula-Van Dishoek 1975).
- Lugs, Jaroslav, *Handfeuerwaffen, Systematische Überblick über die Handfeuerwaffen und ihre Gewichte*, 2dln (Berlin 1962).
- N, 'De Wapen-Industrie te Maastricht', in: *De Maasgouw* 1 (1879), nr. 8, 32.
- Neut, J.R. v.d., *Buskruit, Roermaker en Schutter* (Deventer 1981).
- Ramakers, E.P.M., 'De invoering van achterlaadgeweren bij de Nederlandse Infanterie', in: *Mededelingen van de Sectie Krijgsgeschiedenis Koninklijke Landmacht* ('s-Gravenhage, 1979), 76-138.
- Roe Smith, Merritt, *Harpers Ferry Armory and the New Technology* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1977).
- Zwitzer, H.L., *De militia van den Staat* (Amsterdam 1991), bijlage 1, 176.

ABSTRACT

The arms factory of Petrus Stevens

In 1849 the Maastricht entrepreneur Petrus Stevens established an arms factory in Maastricht that supplied the Dutch army for most of the second half of the nineteenth century with muskets, rifles and side arms, such as pistols, revolvers, bayonets, sabers and knives. This article highlights how he, in close cooperation with Lieutenant-Colonel Antoni Frederik Brade of the Dutch artillery, managed to do so in a period of major (inter)national political turbulence, technological developments and shifting market conditions and in a country where the arms industry was not indigenous.

After Petrus Stevens death, in 1863, his company was at first successfully continued by his four sons. However finally they lacked innovative power, which meant that no new products were successfully launched on the market. In 1880 the company was sold to the arms dealers Edouard de Beaumont and Leonard Soleil. But they also could not cope with rapid technological developments, which ultimately in 1900 led the closure of the factory.